

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1. Ситуация поселения
 Рис. 2. Вид поселения с запада, с левого берега р. Шяшупе
 Рис. 3. Площадь раскопа: 1 — ямы, 2 — очаги, 3 — жилища, 4 — границы слоя коричневого наносного песка, 5 — столбовые ямы, 6 — камни, 7 — каналы агродренажа, 8 — места разрезов и индексы
 Рис. 4. Разрезы: 1 — пашня, 2 — красно-желтый песок — культурный слой, 3 — очаг, 4 — темно-серый песок, 5 — коричневый наносной песок, 6 — белый песок — материк
 Рис. 5. Очаги: 1 — пашня, 2 — культурный слой, 3 — темно-серый песок, 4 — черный золотистый песок, 5 — белый песок — материк
 Рис. 6. Жилища: 1 — пашня, 2 — культурный слой, 3 — темно-серый песок, 4 — черный золотистый песок, 5 — белый песок — материк, 6 — желтый песок, 7 — столбовые ямы
 Рис. 7. Расположение кремневых находок
 Рис. 8. Нуклеусы
 Рис. 9. Фазы подготовки и использования нуклеусов
 Рис. 10. Ширина пластин (1) и орудий, изготовлен-

- ных на пластинах: 2 — резцов, 3 — скребков, 4 — вкладышей, 5 — ножей
 Рис. 11. Наконечники стрел (1—13) и вкладыши (14—30)
 Рис. 12. Скребки
 Рис. 13. Скребки
 Рис. 14. Резцы
 Рис. 15. Ножи
 Рис. 16. Сверла и шилья (1—17), тесла (18, 19), стамеска (20), резец-скобеель (21)
 Рис. 17. Комбинированные орудия (1—3, 5—7, 9—15) и орудия специального назначения (4, 8)
 Рис. 18. Топорики (1, 3, 4), стамеска (2), скребло (5), скобели (6—9) и лезвия кремневого топора (10)
 Рис. 19. Роговый абразив
 Рис. 20. Черепки ярко штрихованной керамики
 Рис. 21. Разрезы венчиков (1—11, 16) и днищ (12—15)
 Рис. 22. Реконструированный горшок
 Рис. 23. Расположение черепков орнаментированной керамики (1, 2, 3, 6), ушек (4) и керамики с отверстиями (5)
 Рис. 24. Черепки орнаментированных горшков (I—II) и ушки (12, 13)
 Рис. 25. Черепки керамики с отверстиями

RYTŲ LIETUVA I TŪKST. PR. M. ERAJ

ALEKSIEJUS LUCHTANAS

IVADAS

Žalvario amžiuje rytų Lietuvoje ir vakarų Baltarusijoje formavosi viena ryškiausių Rytų Europos miškų zonos archeologinių kultūrų — brūkšniuotosios keramikos kultūra. Tyrinėtojų nuomone, vėliau rutuliodamasi ji tapo baltų branduoliu, aplink kurį susidarė pakraštiniai baltų dialektai, atstovaujami kitų archeologinių kultūrų [1, p. 93—94].

Brūkšniuotosios keramikos kultūra — paminklų kompleksas, datuojamas vėlyvuojų žalvario amžiumi, ankstyvuojų geležies amžiumi bei romėniškuoju laikotarpiu. Ji pažįstama daugiausia iš įtvirtintų bendruomeninių gyvenviečių-piliakalnių, kuriems būdingi antžeminiai stulpinės konstrukcijos pastatai, lipdyta brūkšniuotu paviršiumi keramika bei ankstyvajame etape vyraujantys kaulo, rago ir akmens dirbiniai. Gyventojų ūkio pagrindas — gyvulininkystė. Pagalbiniai verslai buvo žemdirbystė, medžioklė ir žvejyba. Iki šiol beveik nerasta šios kultūros laidojimo paminklų. Tuo ji artima kitoms baltiškomis ankstyvojo geležies amžiaus kultūroms. Brūkšniuotosios keramikos kultūra buvo paplitusi didžiulėje Rytų Europos miškų zonos teritorijoje (pav. 1). Jos šiaurinė riba ėjo Dauguvos vidurupiu, rytuose siekė aukštutinę Padnėrę, pietvakariuose užėmė Nemuno aukštupio baseiną ir kairiajame Nemuno krante perėjo į pietvakarių Užnemunę, kur siekė Suvalkų ežeryną ir vakaruose ėjo Šventosios upe [2, p. 8; 3, p. 181—183, pav. 1; 4, p. 18—25; 5, p. 175;

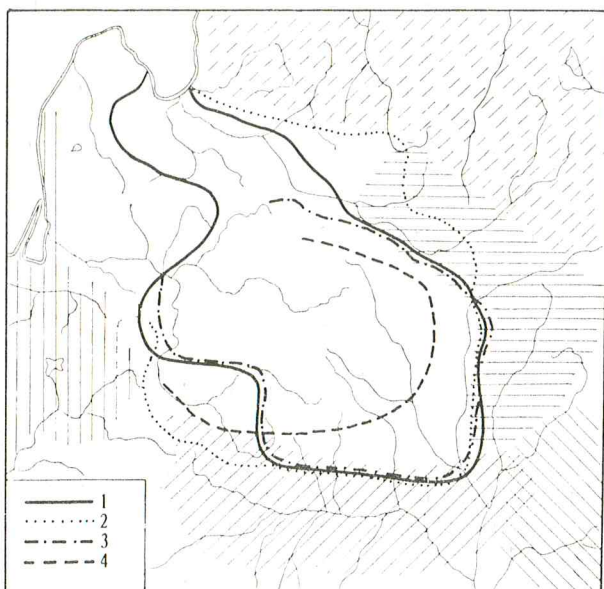
6, p. 59, pav. 1]. Lokalinės grupės paminklų su brūkšniuotąja keramika I tūkst. pr. m. e. buvo vakarų Lietuvoje [7, p. 14, žem. 3] bei Dauguvos žemupyje [6, p. 60—61, pav. 2]. Matyt, šios grupės nesusiliejo į ištisą brūkšniuotosios keramikos kultūros masyvą ir pagrindiniu jos arealu reikia laikyti šiaurės vakarų ir vidurio Baltarusiją, rytų Lietuvą ir pietryčių Latviją*.

Nors apie brūkšniuotosios keramikos kultūrą rašyta jau nemaža, iki šiol nėra darbo, apibendrinančio ją rytų Lietuvoje**. Tokia visapusiška kultūros analizė labai svarbi, nes neišnagrinėjus lieka neaiškūs I m. e. tūkst. vidurio procesai, sunku spręsti kultūrų perimamumo klausimus, ieškoti rytų Lietuvos pilkapių kultūros ištakų. Tad straipsnio tikslas — glaustai pateikti I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos gyventojų kultūros vaizdą. Tikslas sąlygojo ir konkrečius uždavinius:

1) nustatyti brūkšniuotosios keramikos kultūros ištakas bei svarbiausius raidos etapus;

* Autorius griežtai skiria *brūkšniuotosios keramikos kultūros* sąvoką, kuriai būdingi išvardyti požymiai, griežta chronologija ir teritorija, ir *brūkšniuotosios keramikos* sąvoką. Šios keramikos dideliuose Rytų Europos plotuose pasitaiko jau ankstyvajame neolite.

** Darbe nagrinėjama teritorija (apie 24 tūkst. km²) užima Nemuno—Neries tarpupį ir Užnerio Lietuvą. Vakarinė riba eina Šventosios upe ir tik šiaurės rytų Lietuvoje kiek pasistumia į vakarus nuo Sartų ežero.



1 pav. Brūkšniuotosios keramikos kultūros paplitimas: 1 — pagal J. Graudonį, 2 — pagal P. Treťjakovą, 3 — pagal V. Sedovą, 4 — pagal A. Mitrofanovą. Ankstyvojo geležies amžiaus archeologinės kultūros: A — vakarų baltų pilkapių kultūra, B — Milogrado kultūra, C — Juchnovo kultūra, D — Dnepro—Dauguvos kultūra, E — suomių-ugrų kultūros

2) susisteminti ir klasifikuoti I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos archeologinę medžiagą, apibūdinti gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą;

3) išsiaiškinti brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojų etninį likimą bei nustatyti jų įnašą į besiformuojančią rytų Lietuvos pilkapių kultūrą.

I tūkst. pr. m. e. RYTŲ LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS PAMINKLŲ TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Pirmuosius brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių kasinėjimus 1836 m. atliko P. Vilčinskis [8, p. 559—560]. XIX a. vidurio ir antrosios pusės archeologų darbuose rytų Lietuvos piliakalnių medžiagai buvo skiriama dar labai maža dėmesio [9, lent. VII : 1; 10, p. 93, lent. II : 1; 11, p. 61]. Rengiantis IX archeologų suvažiavimui, šiek tiek tyrinėtas Bogutiškės (Švenčionių raj.) piliakalnis bei žvalgyta Akvieriškėje (Švenčionių raj.) [12, p. 190—196, lent. XIII]. Tuo pačiu metu F. Pokrovskis užregistravo apie 40 brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių [13—15].

XX a. pradžioje tyrinėjimai gerokai suakty-

vėjo. 1907 ir 1908 m. V. Kaširskis, kasinėdamas Mažulonių (Ignalinos raj.) piliakalnį, be gausių vėlyvų radinių, aptiko brūkšniuotosios keramikos ir kitų I tūkst. pr. m. e. pabaigos dirbinių [16, p. 106—107; 17, p. 161—163; 18, p. 16—40]. Vertingiausios medžiagos davė L. Kšivickio kasinėjimai. 1909 m. jis tyrinėjo Dūkšto (Ignalinos raj.) [19, p. 172—173; 20, p. 13—18], 1909—1910 m. Petrešiūnų (Rokiškio raj.) [21, p. 1—27], 1909 ir 1911 m. Moškėnų-Laukupėnų (Rokiškio raj.) [22, p. 1—42] ir 1913 m.—Vorėnų (Molėtų raj.) [23, p. 18—32] piliakalnių. L. Kšivickis ne tik skelbė duomenis, bet ir mėgino datuoti ankstyvuosius rytų Lietuvos piliakalnių, nustatyti jų kultūrinę priklausomybę. Atkreipė dėmesį į šiaurės rytų Lietuvos piliakalnių materialinės kultūros savitumus, dalį piliakalnių datavo 1500—2000 m. pr. m. e. [24, p. 188—189]. Tačiau, nemokėdamas tiksliai nustatyti piliakalnių chronologijos, tyrinėtojas manė, kad rytų Lietuva kultūriniai atžvilgiai atsilikdavo ir kad čia neolito tradicijos buvo gyvos dar ir I m. e. tūkst. viduryje [25, p. 301—318]. Nors pagrindinė L. Kšivickio tyrinėjimų medžiagos dalis išliko, lauko darbai piliakalniuose buvo atliekami be reikalingo pasirėngimo, neatsižvelgiant į paminklų stratigrafiją, tad jų informatyvumas gerokai prarastas.

Pirmasis pasaulinis karas ilgam nutraukė tyrinėjimus. Nepakankamai dėmesio archeologijos mokslui buvo skiriama ir Nepriklausomoje Lietuvoje. Tyrinėjimai vyko atsitiktinai, ilgai neregta specialistų. 1925 m. A. Spicyno apibendrinamajame darbe „Lietuviškos senienos“ I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos medžiaga paminėta labai lakoniškai, datuota dažnai klaidingai [26, p. 129—130, 166—168]. Kiek vėliau rytų Lietuvos piliakalnių medžiaga susidomėjo P. Tarasenka. Jis ne tik suregistravo daugiau kaip 80 brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių [27], bet 1933—1936 m. tyrinėjo ir žvalgė Velikuškių, Vosgėlių, Pakačinių, Manuliškių, Mielėnų (visi Zarasų raj), Berzginių ir Paželvių (abu Ukmergės raj.) piliakalnių. Dalį paminklų klaidingai skyrė pagoniško kulto objektams [28, p. 409—417]. Tačiau jo išvados apie baltiškos kultūros paplitimą didžiojoje teritorijoje nuo Lietuvos iki aukštutinės Padneprės neprarado reikšmės ir dabar [28, p. 417—418; 29, p. 32—35]. Vėliau P. Tarasenka dažnai grįždavo prie tyrinėtų rytų Lietuvos piliakalnių medžiagos [30, p. 85—87; 31, p. 86—91], tačiau visų duomenų taip ir nepaskelbė.

J. Puzino darbe, apibendrinančiame Lietuvos archeologų 1918—1938 m. laimėjimus, dėl medžiagos stokos nedaug dėmesio skirta I tūkst.

pr. m. e. Lietuvai. Nors aprašymai ir lakoniški, J. Puzinas teisingai skyrė paminklus I tūkst. pr. m. e., pažymėjo, kad piliakalnių paliko latvių ir lietuvių protėviai [32, p. 209—212, pav. 22—24].

Lietuvos archeologinių tyrinėjimų istorijoje po Antrojo pasaulinio karo skiriami keli etapai. Pirmąjį, prasidėjusį penktajame dešimtmetyje, užbaigia 1961 m. pasirodęs „Lietuvos archeologijos bruožai“. Tuo metu iš gana gausiai kasintų piliakalnių ir gyvenviečių tik Aukštadvario piliakalnyje aptiktas I tūkst. pr. m. e. pabaigos kultūrinis sluoksnius [36, p. 43—69]. Nagrinėjamos epochos paminklus ir radinius trumpai pamini P. Tarasenska [37, p. 23—29], R. Kulikauskienė [38, p. 24—32] ir kiti. Pirmame apibendrinamajame darbe rytų Lietuvos piliakalnių medžiaga analizuojama jau gana plačiai ir visapusiškai. Seniausi piliakalniai skiriami žalvario amžiaus pabaigai ir ankstyvajam geležies amžiui, minima apie 50 brūkšniuotosios keramikos radimviečių. Apžvalgos autorius P. Kulikauskas išnagrinėjo paminklus ir radinius, pateikė duomenų apie gyventojų ūkį, labai negausius laidojimo paminklus. Pažymima, kad ankstyvajame geležies amžiuje formavosi vakarų ir rytų baltai, Lietuvos teritorijoje išskirtos 2 kultūrinės sritys [39, p. 112—128, 142]. Tuo pačiu metu apie rytų Lietuvos problemas užsimena H. Moora [40, p. 86—87; 41, p. 9—33], A. Mitrofanovas [2], F. Gurevič [42, p. 32—36].

Antras pokario tyrinėjimų etapas prasidėjo septintojo dešimtmečio pradžioje ir truko iki aštuntojo antrosios pusės. Tyrinėtojai pereina prie gilesnės medžiagos analizės. Ypač sėkmingai dirba E. Danilaitė-Grigalavičienė nagrinėdama brūkšniuotosios keramikos kilmės [43, p. 111—125], paplitimo [44, p. 23—39; 45, p. 44—48], ornamentikos [46, p. 41—57] ir išnykimo [47, p. 35—50] klausimus. Plačiausiai brūkšniuotoji keramika išanalizuota E. Grigalavičienės disertacijoje [48]. Nagrinėdama jos išnykimą, autorė skyrė tik socialinius-ekonominius veiksnius ir pabrėžė, kad rytų Lietuvos gyventojų etninė sudėtis nekito daugiau kaip tūkstantį metų. Iš to darytina išvada, jog brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės buvo tiesioginiai lietuvių protėviai. E. Grigalavičienė neapsiribojo vien keramika, specialiuose darbuose nagrinėjo kaulo ir rago [49, p. 73—83; 50, p. 51—56; 51, p. 69—80] bei metalo [52] dirbinius. Nemaža dėmesio I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos problematikai skyrė V. Daugudis [53, p. 55—66; 54, p. 38—41; 55, p. 24—36; 56, p. 59—69] ir kiti autoriai [57, p. 261—279; 58, p. 21—52].

Daug naujos analizuojamo laikotarpio me-

džiagos į mokslinę apyvartą įvedė „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ autoriai. Jie sukartografavo ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos radimvietes, gludintus akmens dirbinius [59]. Antrame tome pateikė duomenų apie beveik 120 brūkšniuotosios keramikos radimviečių rytų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse [7]. Atlaso autoriai nepagrįstai pirmuosius piliakalnių datavo I tūkst. pr. m. e. viduriu [7, p. 5]. Iš vėlesnių tyrinėjimų paaiškėjo, kad įtvirtintos gyvenvietės-piliakalniai Lietuvoje atsirado gerokai anksčiau.

Naujas I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos paminklų tyrinėjimų etapas prasideda aštuntojo dešimtmečio viduryje. Anksčiau beveik visos išvados buvo grindžiamos prieškarinių kasinėjimų duomenimis, o dabar platus Narkūnų (Utenos raj.) [60, p. 5—49], Nevieriškės (Švenčionių raj.) [61, p. 52—88], Sokiškių (Ignalinos raj.) [62, p. 85—138], Kerelių (Kupiškio raj.) [63, p. 24—27], Juodonių (Rokiškio raj.) [64, p. 31—36] ir kt. piliakalnių tyrinėjimai leido naujai nušviesti to laikotarpio rytų Lietuvos regiono istoriją. Pasirodė piliakalnių atsiradimui ir jų periodizacijai skirtų straipsnių [65, p. 12—18; 66, p. 100—102; 67, p. 5—18]. Nagrinėjama ankstyvoji statyba piliakalniuose [68, p. 14—25; 69, p. 12—13, 52—55], daug dėmesio skiriama gyventojų ūkinės veiklos analizei [70, p. 5—18; 71, p. 48—56; 72, p. 3—19]. Etninės istorijos klausimai taip pat liečiami apibendrinamuosiuose darbuose [73, p. 88—93] bei atskiruose straipsniuose [74, p. 87—94; 75, p. 85—87; 76, p. 16—25; 77, p. 3—21].

Rytų Lietuvos žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus istorijos problemas analizavo ne tik mūsų respublikos mokslininkai. Daug vertingų išvadų apie brūkšniuotosios keramikos kultūrą yra P. Tretjakovo [5, p. 174—177], V. Sedovo [1, p. 92—95; 3, p. 177—195; 4, p. 18—25] darbuose. Platų nagrinėjamos epochos kaimyninių teritorijų etnokultūrinį vaizdą randame A. Mitrofanovo [78, p. 69—76; 79, p. 8—83], J. Graudonio [80; 6, p. 59—69; 81, p. 131—143], A. Vasko [82], V. Šadyros [83; 84, p. 112—123] ir A. Jegoreičenkos [85, p. 54—61; 86, p. 24—25] monografijose bei straipsniuose. Rytų baltų ūkio istorijos problemas analizuoja J. Krasnovas [87, p. 31—37; 88]. I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos medžiagą gana plačiai panaudojo Lenkijos archeologai J. Antonevičius [89] ir L. Okulič [90]. Dabar rytų Lietuvoje yra kasinėta apie 20 I tūkst. pr. m. e. piliakalnių ir gyvenviečių, keli apardyti kapinynai bei pavieniai kapai. Plačiau paskelbta tik 8 piliakalnių medžiaga. Tad aptartos publikacijos, archyvų medžiaga bei muziejų fonduose sukaupti neskelbti radiniai sudaro šio straipsnio šaltinius.

BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS RYTŲ LIETUVOJE IŠTAKOS

Brūkšniuotosios keramikos kultūros raidos rytų Lietuvoje negalima pažinti neišanalizavus jos pirmtakių — II tūkst. pr. m. e. vėlyvojo neolito ir žalvario amžiaus pradžios archeologinių kultūrų.

Nemažą Lietuvos dalį apimanti Narvos kultūra jau ankstyvajame ir viduriniame neolite skirstoma į 2 arealus [91, p. 11—14; 92, p. 121—131, pav. 1, 2]. Pietryčių Lietuvoje buvo paplitusi neolitinė Nemuno kultūra [93, p. 224]. Vėlyvajame neolite etnokultūrinė rytų Lietuvos situacija tampa gerokai sudėtingesnė. Toliau išlieka vėlyvieji Narvos kultūros paminklai, jaučiama, nors ir nežymi, šukinės keramikos kultūros nešėjų — suomių-ugrų protėvių — infiltracija į šiaurės rytų Lietuvą [92, p. 131; 94, p. 143—146, pav. 6].

Pavienių suomių-ugrų salelių galbūt galėjo išlikti rytų Lietuvoje net iki m. e. pradžios. Tokios prielaidos įrodymas galėtų būti Aukštadvario (Trakų raj.), Jezerko (Lenkija) tekstilinė keramika [54, p. 38—41]. III tūkst. pr. m. e. pabaigoje į šias teritorijas pradeda skverbtis virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros nešėjai, tačiau rytų Lietuvoje šios kultūros paminklų nedaug [93, p. 232—233; 92, p. 130; 75, p. 86—87]. Tad II tūkst. pr. m. e. pradžioje etnokultūrinis rytų Lietuvos vaizdas buvo gana margas. Greta indoeuropiečių virvelininkų gyveno senieji vietos gyventojai, galbūt protobaltai — Narvos kultūros nešėjai ir suomių-ugrų protėviai — šukinės keramikos kultūros atstovai. Jų kontaktai ne visada buvo taikūs. Tai rodo įtvirtintų vėlyvojo neolito gyvenviečių atsiradimas [95, p. 7—8].

Šiaurės rytų Lietuvoje iki šiol nerasta paminklų su nežymiai brūkšniuota storasiene keramika. Beveik nėra paminklų, kur kartu su Narvos, šukine arba virveline keramika būtų randama ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos. O piečiau, Neries pakrantėse ir Nemuno — Neries tarpupyje, tokių paminklų su mišriu kompleksu, jungiančiu virvelinę ir ankstyvąją brūkšniuotąją keramiką, gana daug. Čia žinoma ir pačių seniausių paminklų vien tik su brūkšniuotąją keramika.

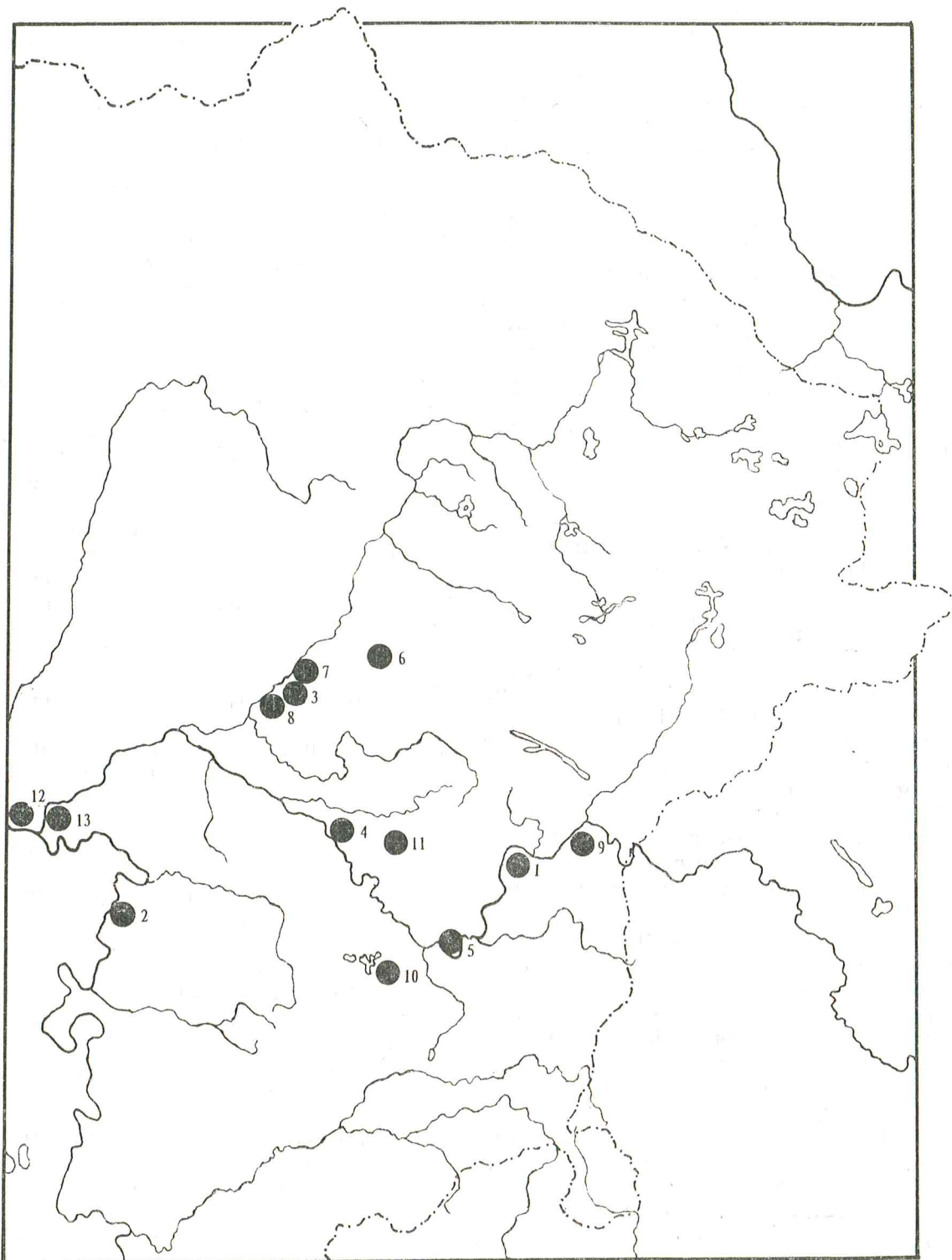
Ankstyvasias gyvenvietes su nežymiai brūkšniuota keramika, datuojamas II tūkst. pr. m. e. pradžia, įrengdavo ten pat, kur ir mezolito bei neolito stovyklas: pirmoje, kartais — antroje antsalpinėje terasoje. Dabar rytų Lietuvoje žinoma apie 60 paminklų [59, p. 83, žem. 10]. Gyvenvietėse dar gana daug titnago invento-

riaus: trikampių ir lancetinių strėlių antgalių, gremžtukų, rėžtukų, gludintų titnaginių kirvelių, nuoskalų, peilių ir kt. Pasitaiko tiek virvelinės, tiek nežymiai brūkšniuotos keramikos. Svarbiausi paminklai — Veršvai (Kaunas), Lau mėnai, Radikiai (Kauno raj.), Mitkiškės (Trakų raj.) — susitelkę Nemuno vidurupyje ir Neries pakrantėse [59, p. 45, 56, 67, 30]. Vėliau atsiranda paminklų jau vien tik su storasiene brūkšniuotąja keramika. Ji artima seniausiai piliakalnių keramikai, ir, matyt, reikia skirti ankstyviausiam brūkšniuotosios keramikos kultūros raidos etapui. Dabar Lietuvoje žinoma daugiau kaip 15 šio laikotarpio paminklų. Visi jie yra Neries vidurupyje bei prie Nemuno, iki Nevėžio žemupio.

Zymiausios tyrinėtose gyvenvietėse yra Žalioji (Vilniaus raj.) [38, p. 17—19; 96, p. 59—60; 39, p. 90—91; 97], Samantonys (Širvintų raj.) [96, p. 56—65; 98, p. 115—127; 39, p. 89—90], Bratoniškės (Vilniaus raj.) [74, p. 83—94], Pilies kalnas ir Mitkiškių vnk. Kernavėje (Širvintų raj.) (pav. 2). Gyvenvietėse aptikta keturkampių ir ovalių stulpinės konstrukcijos pastatų su atvirais židiniiais pėdsakų [96, p. 56—65, pav. 3]. Tik iš Žaliosios kiek geriau pavyko nustatyti bendrą išplanavimą. Gyvenvietė buvo aukštumėlėje, prie negilaus užankančio ežerėlio. Pastatai išsidėstę pusračiu, netoli ežerėlio, vidurinė, aukštesnė dalis neužstatyta [96, p. 59—60; 99, p. 14]. Toks išplanavimas būdingas bronzos amžiaus Ukrainos Polesės rytų Tščineco kultūros gyvenvietėms [100, p. 17—19, pav. 3, 4; 101, p. 103—104, pav. 29]; išlieka jis ir seniausiuose šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose.

Svarbiausi Žaliosios — Bratoniškių tipo gyvenviečių radiniai yra keramika. Puodai lipdyti su gausiomis grūsto granito priemaišomis, storomis sienelėmis. Paviršius kartais ryškiau, kartais vos pastebimai brūkšniuotas. Daugumos puodų kaklelis turi nežymų S pavidalo profiliavimą. Puodai 25—30 cm skersmens, 30—35 cm aukščio, dugnas 12—15 cm skersmens. Retkarčiais pasitaiko ir miniatiūrinės keramikos. Aprašytų tipų brūkšniuotų puodų aptikta Bratoniškių, Žaliosios, Kernavės, Žemųjų Petrašiūnų, Žemųjų Kaniūkų, Raudondvario, Samantonių ir kt. gyvenvietėse [48, p. 9—10; 67, p. 15—16; 59, p. 19, pav. 6; 74, p. 87—89].

Kai kuriose gyvenvietėse dar gana daug titnago dirbinių. Tai apdirbti plokščiu retušu trikampiai, rečiau — širdiniai strėlių antgaliai, pailgi antgaliai su ryškia įtvara. Gerokai mažiau trapecinių ir lancetinių antgalių. Be paveldėtų iš neolito antgalių, pasirodo ir žalvario amžiui būdingų strėlių antgalių: trikampių su įtvara (Bratoniškės, Kernavė), lapo pavidalo su smai-



2 pav. Ankstyvosios neįtvirtintos brūkšniuotosios keramikos kullūros gyvenvietės rytu Lietuvoje: 1 — Bratoniškės, 2 — Darsūniškės, 3 — Juozapava, 4 — Kernavė, 5 — Pasieniai, 6 — Paželviai, 7 — Radiškės, 8 — Samantony, 9 — Santa-ka, 10 — Strakiškės, 11 — Zalieji, 12 — Žemieji Kaniūkai, 13 — Žemieji Petrašiūnai

lia įtvara (Samantonys, Žemieji Kaniūkai, Žemieji Petrašiūnai), ilgų įtvariamųjų antgalių su plokščiu viršūnėlės retušu (Bratoniškės, Pakalniškiai ir kt.) [59, p. 19, pav. 7, žem. 10]. Gremžtukai įvairių, dažnai atsitiktinių formų; žinoma rėžtukų, retušuotų skelčių-peilių. Skaldytiniai nedideli, netaisyklingi [74, pav. 6; 102, p. 85—86, pav. 12:11, 14, 17—22]. Ankstyviausiose storasienės brūkšniuotosios keramikos gyvenvietėse (Bratoniškės, Samantonys, Kernavė-Mitkiškių vnk.) titnago dirbinių dar gana daug, vėlyviausiose (Žalioji, Kernavė-Pilies kalnas) — jau beveik nėra. Visose gyvenvietėse pasitaiko gludintų akmens dirbinių: akmeninių kirvių keturkampe pentimi ir laivinių kirvių, gyvatgalvių ir kurpalinių kaplių (Radikiai, Žemieji Petrašiūnai, Mateliai (Molėtų raj.), Kernavė), buožių, kaltų ir kt. Beveik visos gyvenvietės buvo smėlynuose, tad kaulo—rago ir medžio dirbinių neišliko.

Gyventojų ūkio pagrindą sudarė, matyt, gyvulininkystė, tačiau verstasi ir žemdirbyste [99, p. 14; 39, p. 109—110]. A. Girininkas, kartografavęs storasienę brūkšniuotąją keramiką, išskyrė Žaliosios—Bratoniškių keramikos sritį [74, p. 89, pav. 5], apimančią ne tik lietuvišką Neries baseino dalį, bet ir šiaurės vakarų Baltarusiją. Žaliosios—Bratoniškių brūkšniuotosios keramikos sričiai skirtini Vileikos vandens saugyklos zonos [103, p. 67—68], ypač Medelio ir Vileikos raj., paminklai [104, p. 62—63]. E. Grigalavičienė šią sritį laiko lokale kultūros grupe, susiformavusia pereinant iš virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros į brūkšniuotosios keramikos kultūrą. Piliakalnių atsiradimas rytų Lietuvoje siejamas su naujos kultūros susidarymu. E. Grigalavičienės teigimu, dalis neįtvirtintų gyvenviečių su nežymiai brūkšniuota keramika buvo vienalaikės su ankstyvaisiais piliakalniais [67, p. 16—17]. Visi tyrinėtojai pažymi atvirų gyvenviečių ir pirmųjų piliakalnių radinių, ypač keramikos, panašumus [67, p. 76; 48, p. 10; 75, p. 87; 6, p. 66].

Tačiau neabejojama, kad atvirų gyvenviečių medžiaga yra archaiškesnė. Tikėtiniausia Žaliosios—Bratoniškių tipo gyvenviečių ir pirmojo brūkšniuotosios keramikos kultūros etapo chronologija yra 1300—1100 m. pr. m. erą. Atkreiptinas dėmesys ir į arealų nesutapimą. Pirmieji piliakalniai yra šiauriau Žaliosios—Bratoniškių tipo gyvenviečių arealo. Matyt, čia įtakos bus turėjusi ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos nešėjų migracija į šiaurės rytų Lietuvą. Ankstyvajame geležies amžiuje lokalinių brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenviečių būta ir vakarų Lietuvoje [7, žem. 5; 44, p. 23—39] bei vakarų Latvijoje [105, p. 69; 6, p. 60—66, pav. 1, 2]. Vakarų Lietuvoje pirmie-

ji jos paminklai irgi galėjo atsirasti kaip migracijos iš Neries baseino išdava. Tačiau tai, matyt, brūkšniuotosios keramikos kultūros įtakos I tūkst. pr. m. e. padarins. Menkai ištirtos vakarų Lietuvos žalvario amžiaus gyvenvietės dar neleidžia atsakyti į šį klausimą.

Pasistengsime nužymėti brūkšniuotosios keramikos kultūros nešėjų kelius iš Neries baseino į šiaurės rytų Lietuvą. Upių slėniais jie pasiekė Šventosios ir Žeimenos aukštupius, kur dab. Zarasų—Rokiškio ir Švenčionių—Ignalinos raj. susiformavo seniausių piliakalnių lizdai. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad brūkšniuotosios keramikos nešėjai pakartojo prieš tūkstantį metų vykusią virvelinės keramikos kultūros žmonių migraciją upių slėniais. Šiaurės rytų Lietuvoje šios kultūros žmonės aptiko, nors ir nelabai daug, postnarviškos kultūros atstovų. Priversti ginti savo svarbiausią turtą — gyvulių bandas — nuo vietos gyventojų, daugiausia medžiotojų ir žvejų, brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės pradėjo kurti pirmuosius piliakalnius. Suprantama, tai viena iš galimų piliakalnių įrengimo priežasčių. Apskritai jų atsiradimą Rytų Europos miškų zonoje sąlygojo gamybinių jėgų raida. Įtvirtintų gyvenviečių kūrimasis atspindi tam tikrą gamybinių jėgų ir visuomeninių santykių lygį [66, p. 101—102]. Kai kurių piliakalnių (Narkūnai, Nevieriškė) ankstyviausiose sluoksnuose ryškūs gaisrų ir karinių susidūrimų pėdsakai, gausu strėlių antgalių. Tačiau, matyt, ne visur vietos gyventojų ir ateivių santykiai buvo karingi. Vietos gyventojų sudėtis pakankamai marga: čia ir pirmosios virvelininkų bangos palikuonys, ir postnarviškos kultūros žmonės, ir suomių-ugrų etnosas iš šiaurės. Vietomis brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės galėjo sutikti etniškai artimų jiems elementų, dažnai kontaktai buvo taikūs. Asimiliaciją rodo ir daugybė Narvos kultūros elementų pirmųjų piliakalnių medžiagoje.

BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS GYVENVIETĖS

GYVENVIEČIŲ TOPOGRAFIJA

Pagrindinis I tūkst. pr. m. e. gyvenviečių tipas — įtvirtintos gyvenvietės. Tik tūkstantmečių sandūroje ir pirmaisiais m. e. amžiais šalia piliakalnių atsiranda ir neįtvirtintų gyvenviečių. Rytų Lietuvoje žinoma daugiau kaip 370 piliakalnių, 110-yje jų aptikta brūkšniuotosios keramikos.

Rytų Lietuvos poledyninis reljefas buvo labai palankus įtvirtintoms gyvenvietėms statyti. Piliakalnius dažniausiai įrengdavo kyšuliuose, kur į didesnę upę įteka mažas upelis. Brūkš-

niuotosios keramikos kultūros piliakalnių žinoma ežerų salose ir pusiasaliuose (Malkėstas, Molėtų raj.), Marčiūniškės, Velikuškės-Sala (abu Žarasų raj.) arba salose tarp pelkių (Sinkūnai, Ukmergės raj.). Kyšuliuose įrengtų piliakalnių aikštelė paprastai būna trikampė, kalvose — apvali, dažnai iškilesne vidurine dalimi. Kalvos šlaitai neretai natūralūs, tik arčiau viršūnės nukasti, gerokai statesni (Moškėnai, Pamiškė (Trakų raj.), Papirčiai (Utenos raj.)). Aikštelės įvairiausio dydžio: paprastai 55—60 m ilgio ir 35—45 m pločio. Daugumos šio laikotarpio piliakalnių aikštelės nuo 450 iki 2100 m², miniatiūriniai piliakalniai ir 1—2 ha dydžio nebūdingi. Sukartografavus piliakalnius, galima skirti tankiausias zonas Dūkšto ir Sartų ežerų apylinkėse, netoli Utenos ir kt. Mažiausiai jų smėlingose aukštumose, apaugusiose šviesiais šilais, su labai skurdžiu miško dirvožemiu. Ankstyviausių piliakalnių daugiausia šiaurės rytų Lietuvoje; gerokai mažiau jų Nemuno—Neries tarpupyje.

Kai kurių regionų vienalaikiai piliakalniai išsidėsto grupėmis po 2—3 vienoje vietoje (Dūkštas ir Sokiškiai arba Velikuškės, Velikuškės-Sala ir Pakačinės). Toks jų kūrimasis lizdais būdingas įvairioms geležies amžiaus miškų zonos kultūroms [79, p. 53; 83, p. 103].

ĮTVIRTINIMAI

Gynybinių įtvirtinimų tyrinėjimai padeda spręsti apie gamybinių jėgų lygį, regiono gyventojų visuomeninius santykius. Iki šiol tyrime nedaug visapusiškai iširtų ankstyvųjų piliakalnių. Tad tik panaudojus visų tyrinėtų piliakalnių medžiagą bei išanalizavus vienalaikius kaimyninių archeologinių kultūrų įtvirtinimus, gali susidaryti aiškesnis nagrinėjamo laikotarpio piliakalnių gynybinių sistemų vaizdas.

Ilgą laiką manyta, jog seniausi Lietuvos piliakalniai neturėjo dirbtinių žemės įtvirtinimų — pylimų [35, p. 183—184]. Iš Sokiškių piliakalnio tyrinėjimų paaiškėjo, kad jau seniausiame etape iš priešui prieinamiausios pusės buvo 3—5 m pločio, 1,1—2 m gylio gynybinis griovys ir 1,5—2 m pločio bei 0,5—0,7 m aukščio pylimėlis. Lygiagrečiai su pylimu nuo aikštelės pusės būta dar vieno griovio [62, p. 92, pav. 3, 4]. I tūkst. pr. m. e. įrengtas neaukštas pylimas ir Narkūnų piliakalnyje [60, p. 18].

Piliakalnių aikštelės juosė viena, dažnai 2 ar net 3 (Narkūnai, Nevieriškė) horizontaliai vienas šalia kito įkaltų 8—12 cm skersmens kuolų eilės. Tarpus dažnai išpindavo šakomis, o kuolų papėdes tvirtino akmenų grindiniais [60, p. 16—17, pav. 9—15, 67; 61, p. 54, pav. 4, 5; 62, p. 92, pav. 3, 5, 6]. I tūkst. pr. m. e. vi-

duryje ir antrojoje pusėje paplito stipresnės gynybinės sienos iš įkaltų į žemę ir akmenimis sutvirtintų masyvių stulpų bei tarp jų sudėtų horizontalių rąstų (Aukštadvaris). Tokių įtvirtinimų pasitaikė vakarų Lietuvoje — Sauginių piliakalnyje [56, p. 61—62, pav. 1, 2].

Įėjimo ir vartų liekanų aptikta tik Sokiškių piliakalnyje. Tai 5,5 m ilgio, 1,5—1,7 m pločio 2 eilės lygiagrečiai sukaltų kuolų — koridorius, statmenas gynybinei užtvarei. Prie pat užtvaros išliko stambesnių stulpaviečių, matyt, vartų liekanų [62, pav. 3, 6]. Analogiškas įėjimas tyrinėtas Smolensko srities Cholmecko piliakalnyje [106, p. 187—188, pav. 4]. E. Grigalavičienės hipotezė, kad minėtas kuolų koridorius — tai liekanos medinio grindinėlio, prikalto prie dviejų eilių stulpų, ant kurių pritvirtinti skersiniai, mažai tikėtina [62, pav. 92]. Nevykusi analogija ir su lužitėnų kultūros piliakalniu Jankovo, Bidgoščiaus vaiv., Lenkijoje [107, p. 132, pav. 70]. Ežero saloje įrengto Jankovo piliakalnio topografija ryškiai skyrėsi nuo Sokiškių, o gynybinių įtvirtinimų sistema ir vartai buvo kaip Biskupino [108, p. 59—62, lent. IV].

Ankstyvųjų rytų Lietuvos piliakalnių įtvirtinimai turi labai daug analogijų kaimyniniuose regionuose — Latvijoje [80, p. 20; 81, p. 132—138], Baltarusijoje [79, p. 10—11; 83, p. 13—24], Smolensko srityje [109, p. 10, 72; 106, p. 180—192] ir kitur. Rytų Lietuvos piliakalnių gyventojai dar iki m. e. pradžios išmoko statyti svarbiausius įtvirtinimus. Tolesnė piliakalnių tvirtinimų raida yra pylimų ir griovių didinimas, tobulesnių medinių konstrukcijų statyba, stipriai įtvirtintų piliakalnių-sleptuvių įrengimas. Atlikti vis sudėtingesnius darbus tapo įmanoma tik yrant pirmą kartą bendruomeninei santvarkai. Tad įtvirtintų gyvenviečių raida atspindi visuomenės socialinę struktūrą.

PASTATAI

Paskutinių metų Narkūnų, Nevieriškės, Sokiškių, Kerelių piliakalnių tyrinėjimai bei anksčiau kasinėtų Dūkšto, Petrašiūnų bei Moškėnų medžiaga duoda daug informacijos apie gyvenamuosius ir ūkinius pastatus, gyvenviečių išplanavimą.

Atskirų etapų gyvenviečių išplanavimas geriausiai išanalizuotas Nevieriškės [61, p. 54, pav. 5] ir Kerelių piliakalniuose [110, p. 89—101]. Nevieriškės vidurinė aikštelės dalis buvo neužstatyta, ten, matyt, laikė galvijus, dirbo ūkio darbus. Tačiau toks išplanavimas būdingas ne kiekvienam ankstyvajam piliakalniui: Narkūnuose ir Sokiškiuose [62, p. 92] užstatyta ir vidurinė aikštelės dalis. Vėliau pastatus statė

arčiau aikštelės pakraščių (Nevieriškė, Sokiškiai), viduryje palikdavo neužstatytą kiemą.

Visam brūkšniuotosios keramikos kultūros regionui būdingi antžeminiai stulpinės konstrukcijos pastatai. J. Graudonio nuomone, jau I tūkst. pr. m. e. pabaigoje ir pirmaisiais m. e. amžiais atsirado pirmieji rėstiniai pastatai [81, p. 138]. Tačiau rytų Lietuvoje kol kas nėra duomenų, patvirtinančių tokią prielaidą. Labai retai aptinkama įgilintų pastatų. Tik Dūkšto piliakalnyje pasitaikė žeminė, datuojama laikotarpiu pr. m. e. [20, p. 14—15], o Sokiškių pusiau žeminė priklauso III—IV m. e. a. [62, p. 101].

Labiausiai buvo paplitę pailgi stačiakampio plano pastatai (Narkūnai, Nevieriškė, Sokiškiai, Kereliai), retkarčiais aptinkama apvalių ar ovalių greičiausiai ūkinių pastatų (Narkūnai, Kereliai). Jų karkasą sudarė 6—8 stambesni stulpai, laikantys dvišlaitį stogą. Tarp stambesnių buvo mažesnių kuolų, o tarpai paprastai išpinti virbais ir šakomis. Nors literatūroje dažnai rašoma, kad pastatų sienos apkrėstos moliu [68, p. 19], tačiau jo tinko su atsispaudusiais rąstais ir šakomis aptikta kol kas tik Baltarusijoje Viazinkos ir Malyškų brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniuose [79, pav. 9, 10]. Rytų Lietuvos piliakalniuose molio tinko labai mažai, net sudėgusiuose pastatuose jo daugiau nepastebėta. Matyt, čia, kaip ir Djakovo kultūros piliakalniuose [111, p. 23], priešgaisriniais sumetimais moliu apkrėstos sienos tik šalia židinių.

Galima manyti, kad jau I tūkst. pr. m. e. būta sudėtingesnių stulpinės konstrukcijos pastatų, kurių sienos sudarytos iš vertikaliai įkastų masyvių stulpų su specialiomis išdrožomis, laikantiomis horizontaliai sudėtus rąstus. Toks pastatas rastas Baltarusijoje Zbarovičių piliakalnyje [79, p. 20], o labai plačiai ši statybos technika buvo paplitusi lužitėnų kultūros srityje [112, p. 46—47]. Dauguma pastatų stačiakampiai, kartais beveik kvadratiniai, dažniausiai 20—25 m², su vienu, neretai — keliais atvirais židiniais. Retkarčiais gyvenvietėse aptinkama pastatų, kurių sienas sudaro tankiai vienas šalia kito įkalti kuolai (Sokiškiai) [62, p. 98, pav. 8]. Apskritų ar ovalių pastatų rasta Narkūnų ir Kerelių piliakalniuose. Jie laikomi ūkiniais ar kulto pastatais [60, p. 46], gynybos arba žvalgybos bokštais [110, p. 99, pav. 6]. Latvijos archeologai apvalius ir ovalius pastatus dažniausiai skiria ūkiniams [81, p. 138]. Beveik visi pastatai be specialiai įrengtų grindų; tik Nevieriškės piliakalnio I tūkst. pr. m. e. pabaigos pastatuose būta aslos [61, p. 62]. Matyt, netoli židinių plotelius, skirtus ūkinei veik-

lai, netvarkingai grįsdavo akmenimis; kitą dalį dengė skiedrų, medžių žievių, spyglių sluoksnis.

Patalpas šildė iš stambokų akmenų sukrauti apskriti arba pasagos pavidalo židiniai. Kartais jų akmenis suriūdavo moliu, arba vietoj akmenų buvo tik molinis volelis. Kai kurių židinių padas plūkto molio arba grįstas akmenimis, beveik visuose buvo švaraus stambia grūdžio smėlio. Židiniai dažniausiai 0,8—1,1 m skersmens, neįgilinti [60, p. 7—9, pav. 2—9; 61, p. 54—62, pav. 4—7; 21, p. 14, pav. 2]. Panašių žinoma iš Baltarusijos brūkšniuotosios keramikos ir Dnepro—Dauguvos kultūrų piliakalnių [79, p. 14, 16—17, 21, pav. 5, 6, 8, 9; 83, p. 30, pav. 14]. Ši konstrukcija išlieka pirmaisiais m. e. amžiais, žinoma iš Nemenčinės [113, p. 24, pav. 5], Kernavės [77, p. 6—7, pav. 2]. Užnemunės etnografinėje medžiagoje analogiškus židinius naudojo dar XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje [114, p. 24]. Be tradicinių židinių, Sokiškiuose aptiktas retesnės formos 0,4 m skersmens židinytis iš savotiškų molinių plytų.

Pirmaisiais m. e. amžiais kai kuriuose piliakalniuose (Aukštadvaris, Petrašiūnai) paplito ilgieji pastatai, iš visų pusių juosiantys aikštelės pakraštį [36, p. 48—49]. Tačiau daugelyje (Sokiškiai, Nevieriškė, Narkūnai, Kernavės „Mindaugo sostas“) ir pirmaisiais m. e. amžiais buvo nedideli stačiakampiai pastatai. Tad galima sutikti su latvių archeologo J. Graudonio nuomone, kad visam brūkšniuotosios keramikos kultūros regionui būdingiausi stačiakampiai atskiri pastatai [81, p. 140]. Įtvirtinimų ir pastatų analizė rodo daugiausia bendrų bruožų tarp Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos brūkšniuotosios keramikos kultūros ir Dnepro—Dauguvos kultūros gyvenviečių. Tą reiškinį galima paaiškinti ne tik šias kultūras palikusią genčių vienuodu gamybinių jėgų lygiu, bet ir dideliu etniniu artumu.

DIRBINIŲ TIPOLOGIJA IR CHRONOLOGIJA

Nagrinėjamos epochos dirbinių aptikta daugelyje rytų Lietuvos piliakalnių. Tiksliau nustatyti jų tipologiją ir chronologiją tapo įmanoma tik paskutiniame dešimtmetyje ištyrus daugiasluoksnius gerai dokumentuotus Narkūnų, Nevieriškės, Sokiškių piliakalnius. Juose pasitaikė ir kai kurių tiksliai datuojamų metalo dirbinių. Tai palengvino datuoti visą sluoksnį, leido patikslinti kaulo, rago ir akmens dirbinių chronologiją.

AKMENS DIRBINIAI

Iki šiol rytų Lietuvos piliakalniuose aptikta apie 500 žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus akmens dirbinių. Paminkluose jie pasiskirstę labai nevienodai. Antai Narkūnų, Vosgėlių ir Velikuškių piliakalniuose tesudaro mažiau kaip 7%, Sokiškiuose — 15,5%, Nevieriškėje — net 38,7% dirbinių. Tai, galimas daiktas, priklausė nuo bendruomenių raidos lygio. Toliau nuo prekybos kelių esančių piliakalnių gyventojai turėjo tenkintis vietos medžiagomis: kaulu, ragu ir akmeniu.

Iš akmens gamino kirvius, kaltus, buožes, strėlių antgalius, gremžtukus, peilius, retkarčiais — ylas, grąžtelius, trinamąsias girnas, šlifavimo akmenis ir lygintuvėlius, galąstuvėlius, svarelius, verpstukus ir kt. Titnago dirbiniai jau beveik išeina iš apyvartos. Beje, šiaurės rytų Lietuvoje, seniausių piliakalnių zonoje, ir akmens amžiuje labai plačiai buvo paplitę kaulo bei rago dirbiniai, nes čia maždaug gero titnago. Tik Nevieriškės piliakalnyje pastebėta titnago apdirbimo pėdsakų — rastas netaisyklingas skaldytinis, apie 15 skelčių, daugiau kaip 30 titnago skaldos gabalų ir ne daugiau kaip 10 dirbinių. Kituose piliakalniuose pasitaikė tik skelčių bei atsitiktinių dirbinių. Nevieriškėje aptikta trikampių titnaginių strėlių antgalių, iš Sokiškių žinomi dar 2 asimetriški lapo pavidalo antgaliai. Įtvieriamųjų titnaginių kirvelių rasta Nevieriškės ir Vosgėlių piliakalniuose. Minėti strėlių antgaliai ir kirveliai būdingesni pačiai žalvario amžiaus pradžia ir į piliakalnius pateko, matyt, kaip atsitiktiniai radiniai. Nevieriškės, Narkūnų, Vosgėlių ir Moškėnų piliakalniuose pasitaikė keli titnaginiai peiliai — pailgos retušuotos skeltės. Iš kitų titnago dirbinių minėtini atsitiktinių formų gremžtukai ir grandukai (Petrašiūnai, Nevieriškė, Sokiškiai), rėžtukas, grąžtelis, yla (Nevieriškė).

Bendras visų titnago dirbinių bruožas yra jų atsitiktinė, nenusistovėjusi forma. Tai aiškiai rodo jau nykstančią titnago gamybą. Neries ir Nemuno pakrantėse, ten, kur buvo daugiau gero titnago, šis reiškinys pastebimas dar m. e. pradžios gyvenvietėse: Lapainėje [115, p. 11—22, pav. 10] ir Kernavėje [77, p. 9—10, pav. 4].

Gerokai labiau buvo paplitę gludinti akmens dirbiniai; jų išliko apie 400. Vien akmeninių kirvių rasta daugiau kaip 20 piliakalnių, o literatūroje minima dar 17 neaiškių jų radimo vietų. Laivinių kovos kirvių dalių pasitaikė Velikuškių, Sokiškių ir Nevieriškės piliakalniuose. Tai visiškai atsitiktiniai radiniai, ir E. Grigalavičienės teiginys, kad šių kirvių aptikta daugelyje netyrinėtų piliakalnių [67, p. 7], neturi jokio pagrindo.

Labiausiai paplitę paprasti darbo 2 pagrindinių tipų pentiniai kirviai: keturkampe ir supvalinta pentimi. Vien Nevieriškės piliakalnyje rasta apie 40 jų fragmentų, Sokiškiuose — apie 20, Petrašiūnuose — 12, Narkūnuose — daugiau kaip 10 ir t. t. Didesnių chronologinių skirtumų tarp šių kirvių tipų nepastebėta. Apskritai tai I tūkst. pr. m. e. būdingas dirbinyš, labiausiai paplitęs kaip tik brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje tarp Dauguvos ir Nemuno. Šiaurės Baltarusijoje tokių kirvių gerokai mažiau — tik 11 [83, p. 33], o Suomijoje jie laikomi baltų importu [116, p. 79]. Gausiausiai Nevieriškės (daugiau kaip 80), Sokiškių (15) ir Moškėnų (13) piliakalniuose randamos išgrąžos rodo, kad kirvius gamino čia pat, piliakalniuose.

Be pentinių, labai buvo paplitę įtvieriamieji kirveliai; jų būna nuo visai miniatiūrinių iki normalaus dydžio, dažniausiai — 7—8 cm ilgio. Dalį galėjo naudoti kaip kaltus arba skobtus. Nevieriškėje pasitaikė net 93 tokie kirviai, Sokiškiuose — 53, Kalnočiuose ir Petrašiūnuose — po 10, pavienių aptikta Velikuškių, Dūkšto, Marcioniškių, Mažulonių, Mielėnų, Narkūnų, Pakacinių, Papirčių (Utenos raj.), Sišponiškių (Zarasų raj.) ir kt. piliakalniuose. Šių dirbinių atsiranda jau vėlyvojo neolito gyvenvietėse [117, p. 23—24, pav. 14 : 2—4]; plačiausiai vartojami žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje ne tik Lietuvoje, bet ir Dnepro—Dauguvos [83, p. 34—36, pav. 15—17], Milogrado kultūrų [118, p. 66, pav. 26 : 7] bei Latvijos paminkluose [80, p. 84, lent. II]. Prie retesnių įtvieriamųjų kirvių priskirtini sugniaužtiniai, iš kurių vienas kirvelis rastas Velikuškių piliakalnyje [59, p. 87, pav. 8 : 10, žem. 12 : 5]. Be tikrų darbo kirvių, Narkūnų, Vosgėlių, Kalnočių, Spitrėnų (Utenos raj.), Petrašiūnų piliakalniuose aptikta miniatiūrinių kirvelių. Tyrinėtojai tokius dirbinius laiko kulto daiktais [60, p. 23, pav. 18 : 3, 19 : 4] arba vaikų žaislais [21, p. 26].

Gerokai mažesnę radinių grupę sudaro akmeninės buožės. Jos gana įvairių formų: žinoma rutulinių, statinėlių pavidalo, dvigubo nupjauto kūgio formos, daugiakampių ir žvaigždinių. Buožių aptikta I tūkst. pr. m. e. Narkūnų, Nevieriškės, Velikuškių piliakalniuose. Galbūt šie reti dirbiniai buvo ne tik ginklas, bet ir valdžios simbolis. Narkūnų piliakalnyje rasti keli nedideli akmens dirbiniai, primenantys miniatiūrines rutulio formos buožes. Tai galėjo būti tinklų pasvarai arba verpstukai. Petrašiūnuose, Narkūnuose, Nevieriškėje ir Sokiškiuose pasitaikė galąstuvų iš smulkiagrūdžių rūšių akmens. Kai kurių piliakalnių I tūkst. pr. m. e. sluoksniuose aptikta akmeninių trinamųjų girnų ir trintuvų. Girnos iki 50 cm ilgio, 24—34 cm

pločio. Sokiškiuose jų pasitaikė viduriniame kultūrinio sluoksnio horizonte, pastatuose šalia židinių [62, p. 102], Narkūnuose — pačiame ankstyviausiame kultūriniame sluoksnyje. Apskritai Rytų Europoje trinamųjų girnų pasirodo jau vėlyvojo neolito paminkluose [93, p. 249].

KAULO IR RAGO DIRBINIAI

Jie sudaro svarbiausią daugelio ankstyvųjų rytų Lietuvos piliakalnių radinių dalį — žinoma daugiau kaip 2000: Nevieriškėje — 48% visų individualių radinių, Sokiškių — 77%, Narkūnų — daugiau kaip 73%, Moškėnų — daugiau kaip 82% ir Petrašiūnų — daugiau kaip 83%. Kaulo ir rago dirbinių tipologija ir chronologija plačiai nagrinėjama E. Grigalavičienės straipsniuose [49, p. 73—83; 50, p. 51—56; 51, p. 69—80]. Dirbiniai skirstomi į darbo įrankius, medžioklės, žvejybos įrankius ir ginklus, papuošalus bei kitus radinius.

Darbo įrankius gamino maksimaliai panaudodami natūralią kaulo ar rago formą. Galima skirti ylas, adiklius, adatas, kaltus, gremžtukus ir grandukus, rėžtukus, peilius, kirvius, verpstukus, ornamentavimo įrankius, rankenas ir kt. dirbinių tipus.

Ylos labiausiai paplito I tūkst. pr. m. e.: kai kuriuose piliakalniuose rasta po 30 ir daugiau. Pasitaiko jų jau neolito epochos Žemaitiškės II ir Kretuono I gyvenvietėse [119, pav. 20 : 1—7], išnyksta tik pirmaisiais m. e. amžiais, sparčiai plintant geležinėms ylosms.

Adiklius vartojo krepšiams, dembliams pinti. Skirtingai nei ylą, jų viršūnės pleišto pavidalo, plokštesnės ir masyvesnės. Tai paplitęs ankstyvųjų piliakalnių dirbinys; Narkūnuose jų rasta net 57, Petrašiūnuose — apie 30. Iš etnografinės medžiagos kaulinių adiklių žinoma dar XX a. pirmojoje pusėje.

Adatų aptinkama daug rečiau. Pasitaiko visai mažų, vos 4—5 cm, nesiskiriančių nuo vėlesnių metalinių. Randama ir didelių — iki 10 cm ilgio, labai masyvių. Žinoma jų be ašelės viršutinėje dalyje, abiem smailiais galais ir su skylute per vidurį. Tokius dirbinius tyrinėtojai kartais laiko ne adatomis, bet specialiais žvejybos įrankiais [60, p. 30, pav. 26 : 1]. Narkūnuose aptikta 12 adatų ir jų fragmentų, Petrašiūnuose — 2, Papiluiuose — 3 [49, p. 77, pav. 2 : 12, 13].

I tūkst. pr. m. e. ypač paplito kauliniai gremžtukai, pakeitę, matyt, ankstesnių epochų titnaginius. Kailiams dirbti galėjo naudoti ir kaulinius peilius, kurių rasta Moškėnų, Narkūnų, Nevieriškės ir Sokiškių piliakalniuose. Artimų analogijų žinoma Latvijos Mūkukalnio piliakalnyje [80, p. 89, lent. XVIII : 1]. Kai kurie kau-

liniai peiliai labai panašūs į vėlyvuojų žalvario amžiumi datuojamą žalvarinį peilį iš Alytaus [52, p. 48, lent. XVI : 4].

Plačius galvijų šonkaulius taip pat naudojo kaip gremžtukus. Kol kas toks įrankis rastas tik Narkūnų piliakalnyje [60, p. 27, pav. 30], o analogijų žinoma iš Mokriadino piliakalnio netoli Smolensko [100, p. 87, pav. 43].

Retesniems kaulo dirbiniams priklauso ir rėžtukai. Daugelio kaulo ir rago dirbinių paskirtis nevisiškai aiški. Matyt, dalis įrankių galėjo tikti ir kailiams dirbti, ir medžio darbams. Tiksliai atsakyti į klausimą padėtų traseologiniai tyrimai, bet kol kas Lietuvos kaulo ir rago dirbiniai šiuo aspektu dar neanalizuoti. Tad kai kurių darbo įrankių skirstymas į tipus yra sąlyginis. Tokių retų, ne visai aiškios paskirties dirbinių grupę sudaro raginiai kirveliai. Kol kas Lietuvoje jų rasta tik Narkūnų ir Sokiškių piliakalniuose [60, p. 24, pav. 21, 22; 10, p. 93, lent. II : 1; 62, p. 112, pav. 19 : 5]. Nedaug raginių kirvelių ir kaimyniniuose kraštuose. Baltarusijoje vienintelis aptiktas brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnyje Labenščinoje [79, p. 51—53, pav. 20 : 12], 8 kirveliai pasitaikė Latvijos Kivutkalnio piliakalnyje [80, p. 163; 120, lent. 14 : 12], keli — Estijos Asvos piliakalnyje [121, pav. 44 : 2, 3]. Greičiausiai tai kulto dirbiniai. Tokia mintis kyla išnagrinėjus neolito epochos kirvelį su žmogaus veido bareljefu iš Žemaitiškės II (Švenčionių raj.) gyvenvietės [119, p. 5, pav. 23 : 4], taip pat svastikomis papuoštą I m. e. tūkst. pabaigos kirvelį iš Gedimino kalno Vilniuje.

Daug labiau buvo paplitę įvairios formos ir dydžio kauliniai kaltai. Jų pasirodė jau neolite [119, p. 27], o labiausiai paplito I tūkst. pr. m. e. piliakalniuose [49, p. 78, pav. 2 : 14—29; 60, p. 27, pav. 27, 28; 61, p. 71, pav. 15 : 1—11, 17 : 2, 3, 5, 6, 8, 9].

Kaulinių ir raginių verpstukų aptikta tik Narkūnų ir Moškėnų piliakalniuose [22, lent. XIII : 32]. Negausių analogijų žinoma iš Estijos [121, p. 120, pav. 36 : 4], Baltarusijos [83, p. 42, pav. 18 : 3], Latvijos [80, p. 89], Djakovo kultūros Pamaskvio piliakalnių [122, lent. 4 : 23, 25]. Rėta raginių verpstukų ir vėlesniuose paminkluose: Kernavėje ir daugiau kaip 60 tik 7 buvo padaryti iš rago ir kaulo.

Prie labai retų darbo įrankių priskirtinas Narkūnų spaudas — specialios šukos keramikai brūkšniuoti, turintis analogų Djakovo kultūroje [123, p. 119, pav. 13], įrankiai tinklams pinti iš Petrašiūnų [21, p. 18, pav. 6; 49, p. 81—82, pav. 4 : 12, 13] ir kiti individualūs dirbiniai.

Pagalbinę įrankių grupę sudaro įvairios raginės ir kaulinės rankenos [49, p. 82, pav. 4 : 14—18, 21], movelės akmeniniams kirveliams

ar kaltams įstatyti iš Narkūnų [60, p. 31, pav. 42] ir Nevieriškės [61, p. 75, pav. 16:1].

Ginklai, medžioklės ir žvejybos įrankiai. Kauliniai strėlių ir iečių antgaliai, durklai arba žeberklai — universalūs įrankiai, kurie galėjo būti ne tik ginklai, bet taip pat ir medžioklės ar žvejybos įrankiai. Specialių jų (kabliukų, žeberklų) nedaug.

Strėlių antgaliai — gana gausi kai kurių piliakalnių dirbinių grupė. Jie skirstomi į įmovinius ir įtveriamuosius. Įmoviniai padaryti iš vamzdinių kaulų, nedideli, 5—5,5 cm ilgio; jų rasta tik Narkūnuose. Įtveriamųjų strėlių antgalių daugiau; pagal plunksnos formą juos galima skirstyti į tipus. Antgalių trikampio skersinio pjūvio plunksna be užbarzdų aptikta Petrašiūnų ir Sokiškių [62, p. 112, pav. 20:7] piliakalniuose. Antgaliai rombinio skersinio pjūvio plunksna skirstomi į 3 variantus. Pirmąjį sudaro antgaliai su viena užbarzda. Tokių aptikta Narkūnuose (6 vnt.) [60, pav. 34] ir Sokiškiuose (1 vnt.) [62, pav. 20:6]. Artimiausių analogijų žinoma iš Dnepro—Dauguvos [83, p. 47, pav. 28:4] ir Djakovo [124, p. 150—151, lent. 4:1] kultūrų paminklų, kur šie antgaliai datuojami I tūkst. pr. m. e. viduriu. Antrą variantą sudaro simetriški antgaliai su dviem užbarzdomis. Tokių (3 vnt.) rasta Narkūnų piliakalnio apatiniame kultūriniame sluoksnyje, ir, kaip ir panašūs į juos iš Estijos Asvos piliakalnio [125, pav. 6:2], Latvijos Kivutkalnio [120, lent. 18:9, 13, 15] ir šiaurės Baltarusijos [83, pav. 28:1—3], priskirtini prie seniausių. Jų prototipai galėjo būti ankstyvojo žalvario amžiaus titnaginiai strėlių antgaliai. Trečio varianto rombinio pjūvio antgaliai be užbarzdų. Šių rasta Moškėnų (2 vnt.) ir Petrašiūnų (3 vnt.) piliakalniuose [50, p. 51, pav. 1:1, 3]. Jų chronologija gana plati. Su plokščia plunksna sudaro atskirą tipą. Jų žinoma iš Petrašiūnų (4 vnt.), Moškėnų (2 vnt.) ir Narkūnų piliakalnių [72, p. 5—6, pav. 1:2]. Tokie antgaliai, ypač buka viršūne, galėjo būti skirti smulkiems žvėreliams medžioti.

Atskiram tipui skirtini antgaliai be užbarzdos, apvalaus skersinio pjūvio plunksna. Kol kas tik vienas toks pasitaikė Narkūnų piliakalnyje [72, p. 5, pav. 1:1]. Antgalis priklauso seniausiam kultūrinio sluoksnio horizontui, datuojamas II—I tūkst. pr. m. e. riba. Artimiausių analogijų aptikta Latvijos mezolitinėje Abuoros I gyvenvietėje [120, lent. 4:15; 126, lent. XXVII:18—20].

Kauliniai žeberklai sudaro dar vieną būdingą medžioklės ir žvejybos įrankių grupę. Visi rytų Lietuvos I tūkst. pr. m. e. piliakalniuose — Narkūnuose, Moškėnuose, Vosgėliuose ir Bakšėnuose (Kupiškio raj.) — rasti žeberklai vienadan-

čiai, su pastorinimu prie įtvaros. Analogiškų to paties laikotarpio jų aptikta Latvijoje [80, p. 90—91, lent. XIII:1—12], Estijoje [121, pav. 35:1, 3, 6], Dauguvos aukštupyje [109, pav. 60:8] ir Volgos—Okos tarpupyje [128, lent. XXIIa:8]. Kaulinių meškerės kabliukų rasta kol kas tik Petrašiūnų piliakalnyje, L. Kšivickis atkreipė dėmesį, jog jie panašūs į metalinius [21, p. 26, pav. 6]; matyt, atsirado jau ankstyvajame geležies amžiuje.

Ginklams skirtini 2 tipų kauliniai durklai. Plokščiais ašmenimis, labai primenančių ankstyvojo žalvario amžiaus metalinius durklus [129, p. 26—27, lent. 4:b, 7:e], rasta Narkūnuose (3 vnt.) [60, p. 29, pav. 35] ir Nevieriškėje (2 vnt.) [61, p. 73, pav. 18:5, 6]. Durklų apvalaus skersinio pjūvio ašmenimis aptikta Moškėnų (1 vnt.) [50, p. 54, pav. 1:22], Sokiškių (2 vnt.) [62, p. 112, pav. 20:11, 12] ir Nevieriškės (1 vnt.) piliakalniuose. Pastarasis durklas turėjo raginę rankeną [61, p. 73, pav. 16:10, 18:7]. Antro tipo dirbiniai — galbūt ne durklai, o masyvūs adikliai ar ylos [80, p. 91].

Kauliniai ir raginiai ietigaliai taip pat skirstomi į įmovinius ir įtveriamuosius. Įmoviniai, padaryti iš vamzdinio kaulo įstrižai nupjautu vienu galu, buvo plačiai paplitę. Narkūnuose rasta net 35 sveiki ir fragmentų, Nevieriškėje ir Sokiškiuose — po 6, Velikuškėse [37, pav. 10:4] ir Dūkšte [20, lent. IV:20, 22, 24] — daugiau kaip 10. Be vakarų Baltarusijos [83, p. 50—51, pav. 29:1—6] ir Latvijos [80, p. 89, lent. XIV:12; 120, lent. 18:10], analogiškai antgaliai buvo plačiai paplitę ankstyvojo geležies amžiaus Rytprusių polinėse gyvenvietėse [130, p. 311, pav. 114:d, 139:e, c, 140:f, g, 143:a]. Gerokai rečiau pasitaiko įmovinių ietigalių iš masyvių ragų ataugų. Kol kas jų rasta Narkūnuose (2 vnt.) [60, pav. 32:2] ir Vosgėliuose (1 vnt.). Analogijų žinoma Lenkijoje iš lužitėnų kultūros halštato pabaigos ir lateno pradžios gyvenviečių [131, p. 107—108, lent. XI:12, 20, 21]. Įtveriamųjų ietigalių labai nedaug. Paprastai jie padaryti iš stambių perskeltų vamzdinių kaulų. Gerai išliko 18 cm ilgio toks ietigalis iš Narkūnų. Dviejų nuolaužos su gražia lapo pavidalo plunksna aptiktos Sokiškiuose [62, pav. 20:8, 9]. Įtveriamųjų ietigalių žinoma ir iš I tūkst. pr. m. e. šiaurės Baltarusijos piliakalnių [83, p. 50, pav. 29:8].

Prie žirgo aprangos galima priskirti kaulinius laužtukus. Rytų Lietuvoje žinomi tik vieni iš Petrašiūnų piliakalnio [21, pav. 6; 51, p. 71, pav. 2:1]. Visiškos analogijos — laužtukai iš Latvijos Mūkukalnio piliakalnio [80, p. 52, lent. XVIII:10], Estijos Asvos [121, pav. 36:8]

bei Lenkijos lužitėnų kultūros paminklų [132, pav. 62 : 2].

Papuošalai. Kauliniams ir raginiams papuošalams priklauso smeigtukai, kabučiai-amuletai, karoliai, sagos ir kt.

Smeigtukai — mėgstamiausias žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus rytų baltų papuošalas. Analogiški metaliniai prototipai padeda tiksliau datuoti dalį kaulinių smeigtukų. Tačiau reikia turėti omenyje, kad Pabaltijyje (Danijoje ir Švedijoje) pirmieji kauliniai smeigtukai pasirodė jau vėlyvajame neolite [133, p. 118—119] ir jų chronologiniai rėmai platūs. Labiausiai paplitę smeigtukai plokščia galvute. Pagal galvutės formą jie skirstomi į tipus su kastuvėlio, irklo, trikampe ir apvalia galvute. Narkūnų, Nevieriškės ir kt. piliakalniuose tokių smeigtukų randama ankstyviausiuose kultūrinio sluoksnio horizontuose; daug jų pasitaikė II tūkst. pr. m. e. Latvijos Kivutkalnio kapinyne [134, p. 41, pav. 33 : 22—33, 34 : 12—31]. Smeigtukus plokščia trikampe galvute naudojo ilgai,— jų randama Žubranaičių piliakalnio, netoli Suvalkų, III—II a. pr. m. e. sluoksniuose [135, p. 42, pav. 6], Nemenčinės piliakalnio pirmųjų m. e. amžių sluoksnyje [113, pav. 12 : 1, 3].

Vienam iš ankstyviausių tipų skiriami smeigtukai lenkta kojele su nedidele galvute ir ašele žemiau galvutės. Jų rasta Moškėnų [22, lent. X : 24, pav. 2 : 2, 3, 5], Narkūnų ir Sokiškių piliakalniuose [62, p. 112—113, pav. 21 : 1—4]. Tokio tipo smeigtukų rytų Latvijoje ir šiaurės rytų Lietuvoje atsirado jau vėlyvajame neolite [126, p. 77, lent. XVI : 10, 11; 119, pav. 23 : 5, 6]. Tačiau piliakalniuose aptinkamų smeigtukų su ašele prototipai buvo, matyt, ne kauliniai neolito, bet bronzos amžiaus žalvariniai smeigtukai. Labai artimų analogijų piliakalniuose rastiems žinoma iš Rytrūsių Rantau pilkapių [129, lent. 15 : m, 18 : c; 136, p. 70, pav. 10 : 4] bei Narkūnų piliakalnio [70, p. 12, pav. 8]. Tokio tipo žalvariniai smeigtukai paprastai datuojami žalvario amžiaus III periodu (1400—1200 m. pr. m. e.).

Siam tipui artimi kauliniai smeigtukai, vietoj ašelės turintys tik nedideles ataugėles. Vėlesnės atmainos smeigtukų rasta Narkūnuose [60, p. 30, pav. 37 : 4, 6], Nevieriškėje [61, p. 75, pav. 20 : 1], Sokiškiuose [62, p. 113, pav. 21 : 5, 6], Vosgėliuose, Moškėnuose, Petrašiūnuose, taip pat Galelių gyvenvietėje [67, p. 10—11, pav. 2 : 4, 6—8; 51, p. 71, pav. 1, 2—6] bei Meleikių kapinyne (abu Utenos raj.). Smeigtukai su ataugėlėmis vietoj ašelės datuojami I tūkst. pr. m. e. pirmąja puse.

Vinies pavidalo smeigtukų su tiesia ar lenkta kojele rasta Moškėnų, Velikuškių, Vosgėlių

[51, p. 72, pav. 1 : 8—10] ir Sokiškių piliakalniuose [62, p. 112, pav. 21 : 7]. Jie primena metalinius, pasirodžiusius žalvario amžiaus III periode [129, lent. 17 : c] ir plačiai paplitusius Ukrainoje VI—V a. pr. m. e. skitų epochos paminkluose [137, p. 7—11, lent. 1—6]. Gerokai rečiau pasitaiko smeigtukų tiesia kojele ir rančtyta galvute. Jų aptikta Petrašiūnuose [21, pav. 9], Nevieriškėje [61, pav. 20 : 3] ir Sokiškiuose [62, pav. 21 : 12]. Ankstyvieji turi analogijų tarp žalvarinių tokio tipo smeigtukų iš Rantau pilkapių [129, lent. 17 : b, g]. Petrašiūnų, Moškėnų, Vosgėlių [51, p. 73, pav. 1 : 17—19], Narkūnų [60, p. 31, pav. 37 : 5, 38 : 4], Nevieriškės [61, pav. 20 : 4] ir Sokiškių [62, pav. 21 : 8, 22 : 13] piliakalniuose rasta smeigtukų su griovelio žemiau galvutės. Jie, kaip ir Petrašiūnų, Moškėnų, Nevieriškės, Velikuškių ir Sokiškių piliakalniuose [51, p. 73, pav. 1 : 17—19; 62, pav. 20 : 6, 15—17] aptikti smeigtukai su nedidele plokščia galvute bei su skylute, dažnai laikomi adatomis. I tūkst. pr. m. e. pabai-goje ir pirmaisiais m. e. amžiais pasirodė smeigtukų su kauline arba ragine ritės pavidalo galvute bei geležine adata [51, p. 75, pav. 1 : 14—44].

Kaulinių ir raginių karolių pasitaiko labai retai. Narkūnų piliakalnyje rastas didelis virvės arba dirželio gale kabinamas karolis [60, p. 31, pav. 39 : 2]. Nevieriškėje aptiktas cilindro formos rantytas karoliukas [61, pav. 20 : 20], aiškiai mėgdžiojantis pirmųjų m. e. amžių stiklinius karolius.

Kabučiai-amuletai dviejų tipų. Pirmajam priklauso beveik neapdirbti žvėrių dantys ir iltys. Tokių rasta Velikuškių [32, pav. 22 : 15, 16], Narkūnų [60, pav. 41], Sokiškių [62, pav. 23 : 6—9, 11, 12] piliakalniuose. Antrai grupei priklauso kruopščiai padaryti kabučiai, kuriems suteikta trapecijų, kirvelio ir kt. forma. Jų žinoma iš Moškėnų, Petrašiūnų, Sokiškių piliakalnių [51, p. 76, pav. 2 : 13, 16, 18—20]. I tūkst. pr. m. e. kabučių forma labai supaprastėja; iki šiol nerasta neolitu būdingų puošnių zoomorfinių arba antropomorfinių kabučių.

Kaulinių sagų labai rėta, rasta tik Moškėnų [22, lent. XIII : 30], Narkūnų [60, p. 31, pav. 39 : 1] ir Kerelių piliakalniuose [51, p. 77, pav. 2 : 4, 5]. Jų prototipai galėjo būti Šiaurės Europai būdingos žalvarinės sagos [133, p. 164, pav. 90]. Apvalios kaulinės plokštelės su skylute viduryje, aptiktos Narkūnų, Sokiškių [62, pav. 19 : 1] ir Vosgėlių [32, pav. 22 : 19] piliakalniuose, pagal analogijas su Troicko piliakalnio netoli Maskvos radiniais [122, p. 29, pav. 5 : 14] laikomos žirgo aprangos elementais. Prie labai retų kaulo dirbinių priskirtinos šukos iš Vosgėlių piliakalnio [51, p. 77, pav. 2 : 7]. Šio dir-

binio chronologija neaiški: jis galėjo priklausyti vėlesnei epochai negu I tūkst. pr. m. erą.

Prie atsitiktinių dirbinių reikia paminėti nebaigtą antropomorfinę skulptūrėlę [60, p. 32, pav. 39 : 3, 4] bei elnio rago atšaką, primenančią garnio atvaizdą, iš Narkūnų piliakalnio [60, p. 32, pav. 45].

Trumpa kaulo ir rago dirbinių analizė rodo, kad I tūkst. pr. m. e. ši vietinė žaliava buvo labai populiarė. Tik m. e. pradžioje ėmus plačiai vartoti geležį, kaulo ir rago dirbiniai buvo išstumti.

METALO DIRBINIAI

I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos piliakalniuose žalvariniai ir geležiniai daiktai sudaro mažiau kaip 2,4% visų dirbinių. Tačiau žalvario apdirbimo pėdsakų pastebėta net 10 šiaurės rytų Lietuvos piliakalnių [70, p. 15—16, pav. 12]. Matyt, žalvario dirbinius labai vertino, sulaužytus vartojo kaip žaliavą. Rytų Lietuvoje jų nedaug — ankstyvajam žalvario amžiui skiriami tik 7 daiktai [52, p. 5 ir kt.]. Smeigtukas lenkta kojele su ašele ir grybo pavidalo galvute, datuojamas žalvario amžiaus III periodu (1400—1200 m. pr. m. e.), aptiktas Narkūnų piliakalnyje [70, p. 12, pav. 8; 60, p. 32—33, pav. 46], kiti radiniai atsitiktiniai. Kiek daugiau pasitaikė vėlyvojo žalvario amžiaus ir ankstyvojo geležies amžiaus žalvario dirbinių. Tai įmovinis kirvelis iš Kalbutiškės (Zarasų raj.) [52, p. 43, lent. XV : 1] ir neaiškaus tipo įmovinis kirvelis iš Švenčionių apylinkių [52, p. 43, 81]. Platesnį šių kirvelių paplitimą rodo Vosgėlių, Narkūnų ir Sokiškių piliakalniuose aptiktos molinės liejimo formos [70, p. 8—12, pav. 5, 6; 62, p. 119, pav. 24 : 1]. Žalvarinių įmovinių ietigalių, datuojamų žalvario amžiaus VI periodu, rasta Alytaus apylinkėse ir Vokės durpyne (Vilniaus raj.) [32, pav. 18 : 1; 52, p. 46, lent. XVIII : 3, 6]. Vienintelis peilis, taip pat datuojamas žalvario amžiaus VI periodu, aptiktas Alytuje [52, p. 66, lent. XVI : 4].

Be ginklų, rytų Lietuvoje pasitaikė kiek žalvarinių papuošalų. Vietinė forma laikomos akinės spiralės-antsmilkiniai iš Antalgės (Utenos raj.) žalvario amžiaus V periodo pabaigos—VI pradžios kapo [52, p. 40, lent. XXV : 3, 6]. Jų tipologinis tęsinys — antsmilkiniai iš apvalių gaubtų plokštelių, sujungtų spirale (Steponava, Anykščių raj.) [138, pav. 39; 52, p. 49, 80—81, lent. XXV : 8]. Galvos apdangalo puošimo detalė buvo, matyt, ainių pavidalo spiraliniai kabučiai iš Pavandenės (Molėtų raj.), Kerelių ir Nevieriškės piliakalnių [52, p. 55—56, lent. XXV : 4, 5]. Kabučiai turi analogijų žalvario amžiaus pabaigos, geležies amžiaus pra-

džios paminkluose tarp Vyslos ir Nemuno [139, p. 82—83, pav. X : 1]. Pusmėnulio pavidalo kabutis rastas Baudėjų lobyje (Prienų raj.) [52, p. 56, lent. XXV : 2].

Smeigtukų rasta labai nedaug. Įdomūs įvairinė galvute iš Baudėjų lobio [32, p. 204, pav. 21 : 1], patekę į Lietuvą, matyt, iš lužitėnų kultūros srities. Moškėnų piliakalnyje aptiktas smeigtukas su didele lapo pavidalo ažūrine žalvarine galvute ir geležine adata [25, p. 309, pav. 14a]. Jis turi visiškų analogijų Novyje Batekų piliakalnyje prie Smolensko [109, p. 166, 174, pav. 12 : 5] ir datuojamas IV—III a. pr. m. e. [140, p. 140—141].

Narkūnų piliakalnyje rasta pusapvalio skersinio pjūvio plonėjančiais galais apyrankių [70, pav. 7, 8], datuojamų I tūkst. pr. m. e. viduriu. Baudėjų lobyje aptiktos 4 įvairinės apyrankės taip pat skiriamos šiam laikotarpiui. Juostinės apyrankės iškilia briauna iš Nevieriškės piliakalnio greičiausiai priklauso jau m. e. pradžiai [61, p. 77, pav. 22 : 7, 8]. Jos pateko į Lietuvą greičiausiai iš vakarinių sričių.

Pirmieji geležies dirbiniai pasirodė jau I tūkst. pr. m. e. viduryje, tačiau vietos geležies iš pelkių rūdos gamyba rytų Lietuvoje prasideda tik m. e. pradžioje. Ankstyvajam geležies amžiui priklauso kai kurie nedideli peiliai-pjautuvėliai iš Narkūnų [185, p. 80], Moškėnų, Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnių [62, pav. 26 : 11]. Tai specifinis brūkšniuotosios keramikos kultūros srities derliaus nuėmimo įrankis [88, p. 78; 185, p. 84—85].

Paskutiniais amžiais pr. m. e. galima datuoti dalį geležinių ylių iš Moškėnų, Narkūnų ir kitų piliakalnių. Ankstyvajame geležies amžiuje pasirodė pirmieji geležiniai žvejybos kabliukai. Jų rasta Narkūnuose [72, p. 7—8, pav. 2 : 2, 3], Vėlikškėse [32, p. 210, pav. 24], Nevieriškėje [61, p. 77, pav. 22 : 10, 16] ir kt. Labiau šie dirbiniai, kaip ir peiliai-pjautuvėliai bei lazdeliniai smeigtukai, paplinta tik m. e. pradžioje.

MOLIO DIRBINIAI

Moliniai daiktai, labai paplitę rytų Lietuvos piliakalniuose, skirstomi į indus, įvairius darbo įrankius bei specialios paskirties dirbinius.

Visa I tūkst. pr. m. e. keramika lipdytinė. Piliakalniuose vyrauja brūkšniuotoji keramika: Sokiškių nagrinėjamos epochos sluoksniuose ji sudaro 96%. Iki m. e. pradžios brūkšniavimas buvo technologinis puodo paviršiaus lyginimo elementas. Puodų molyje gausu grūsto granito priemaišų. Sukės dažniausiai 0,8—1 cm storio, iš abiejų pusių brūkšniuotos įvairiomis kryptimis.

Yra 3 svarbiausios puodų formos, puodynės S pavidalu profiliuotomis sienelėmis, statinaitės pavidalo puodynės I pavidalu profiliuotomis sienelėmis ir briaunoti puodai. Pagal vainikėlio formą tyrinėtojai skiria kelis S pavidalo puodų pogrupius [61, p. 79—80]. Puodai S pavidalo sienelėmis genetiškai artimi Žaliosios—Bratoniškių tipo neįtvirtintų gyvenviečių keramikai. Statinėlės pavidalo puodai tiesiomis sienelėmis taip pat buvo labai paplitę I tūkst. pr. m. e., ir jų randama jau ankstyviausiuose piliakalnių sluoksniuose. Briaunoti puodai priklauso vėlyviausiam brūkšniuotosios keramikos raidos etapui. Jie pasirodė ne anksčiau kaip I tūkst. pr. m. e. paskutinį ketvirtį, greičiausiai jo pabaigoje.

Brūkšniuotoji keramika formavosi veikiamą sudėtingų etnokultūrinių kontaktų. Tad reikia sutikti su latvių archeologo A. Vasko teiginiu, kad jos negalima tiesiogiai išvesti iš kokio vieno konkretaus ankstesnės epochos keramikos tipo. Jos pasirodymas — kokybiškai naujas žalvario amžiaus reiškinys [82, p. 18]. Be brūkšniuotosios keramikos, retkarčiais aptinkama nedidelių puodukų lygiu paviršiumi [60, p. 39, pav. 60 : 1], dubenėlių [60, pav. 60 : 2, 3] bei miniatiūrinės keramikos. Jai skiriame iki 6 cm skersmens ir mažesnius puodus. Molio masė kitokia nei įprastos brūkšniuotosios keramikos. Retai pasitaiko puodų su grūsto granito priemaišomis; dažniau būna daug smėlio arba molis be ryškesnių priemaišų. Miniatiūrinės keramikos paskirtis galėjo būti įvairi. Dalis puodelių, matyt, buvo šviestuvai, druskinės, kituose saugojo vaistus, nemaža dalis laikytina vaikų žaislais.

Labai įdomūs moliniai darbo įrankiai. Tai visų pirma žalvario dirbiniai lieti skirti daiktai. Narkūnų, Velikuškių, Moškėnų, Maniuliškės, Sokiškių ir kt. piliakalniuose rasta tiglių — nedidelių storasiėnių apvaliais dugnais puodelių kartais su žalvario lašais [70, p. 6, pav. 1]. Su metalo liejimu arba vaško iš formų surinkimu taip pat siejami samteliai, rasti Velikuškių, Narkūnų, Petrašiūnų piliakalniuose [70, p. 6, pav. I : 1, 4, 5]. Molinės liejimo formos 2 tipų: vienkartinės, sudaužomos išimant gaminį, ir daugkartinio naudojimo, iš kelių dalių. Vienkartinė, skirtų apyrankėms ir antkaklėms gaminti, rasta Narkūnuose (apie 60 fragmentų), Sokiškiuose (20 fragmentų), Velikuškių, Vosgėlių, Moškėnų ir Dūkšto piliakalniuose [70, p. 8, pav. 3, 4; 62, p. 119, pav. 24 : 2—10]. Analogiškų formų pasitaikė daugelyje I tūkst. pr. m. e. Rytų Europos paminklų [80, lent. XI : 1; 116, lent. 30 : k; 141, pav. 5 : 2, 5; 142, p. 245, pav. 1 : a—c].

Sudedamų formų rasta kol kas tik Narkūnų

(25 fragmentai), Vosgėlių ir Sokiškių piliakalniuose. Narkūnų ir Vosgėlių skirtos melaro tipo kirveliams gaminti [71, pav. 1]. Jos turi analogijų Latvijoje [120, p. 89, lent. 26] ir Lenkijos vakarų baltų pilkapių kultūros teritorijoje [90, p. 269, pav. 121 : 2, 3, 11; 142, p. 245, pav. 1c]. Melaro tipo kirvelius Lietuvoje darė greičiausiai VIII—VII a. pr. m. erą. Supaprastintą vėlesnio vietinio tipo kirvelį gamino Sokiškių formoje [62, p. 119, pav. 24 : 1]. Artimiausių analogijų randame Latvijos Dievukalnio piliakalnyje [143, p. 63, pav. 4 : 4].

Piliakalniuose pasitaiko nemaža įvairių svarelių. Įdomūs kiaušinio pavidalo moliniai pasvarai iš Nevieriškės [61, p. 75—76, pav. 21 : 6—10], Sokiškių [62, p. 119, pav. 25 : 1] ir Elniškių. Tai greičiausiai į beržo tošį įvyniojami tinklų pasvarai, labai panašūs į analogiškus akmeninius pasvarus iš neolitinių Šventosios [144, p. 31, pav. 24] ir Sarnatės gyvenviečių [145, p. 22—23, pav. 13, 17, lent. XVII, XVIII].

Tinklų pasvarai galėjo būti plokšti apskriti moliniai svareliai su viena, rečiau — 2 skylutėmis netoli pakraščio [12, lent. XIII : 47, 48; 39, p. 248, pav. 174; 61, p. 76, pav. 21 : 1, 4]. Vienas pasvarėlis iš Narkūnų piliakalnio abiejose pusėse turi piešinį, primenantį žmogaus veidą [60, p. 41, pav. 66]. Plokšti tinklų pasvarai plačiau paplito pirmaisiais m. e. amžiais.

Savitą svarelių grupę sudaro pergniaužtiniai Sokiškių pasvarai [62, p. 119, pav. 25 : 2—4, 17]. Jie artimi neolito akmeniniams tinklų pasvarams [144, p. 31, pav. 23 : 3]. E. Grigalavičienės pateikta analogija iš šiaurės vakarų Baltarusijos Uragovo piliakalnio yra raginis dirbinys, nieko bendra neturintis su pasvarais [83, pav. 27 : 9].

Verpstukų I tūkst. pr. m. e. piliakalniuose labai rėta. Jie rutulio formos, dažnai ištaisai sudaryti — papuošti duobučių ornamentu. Narkūnų [60, p. 40—41, pav. 61] ir Nevieriškės [61, pav. 21 : 3, 4] verpstukai priklauso, matyt, I tūkst. pr. m. e. pabaigai.

Kabučiais-amuletais reikia laikyti molinių kirvelių modelius. Narkūnų piliakalnyje rasta kirvelio dalis, papuošta duobučių ornamentu. I tūkst. pr. m. e. molinių kirvelių-kabučių pasirodė pietų Baltarusijoje [118, p. 150], Ukrainos Padneprėje [146, p. 53, pav. 28 : 8].

GYVENTOJŲ VERSLAI IR UŽSIĖMIMAI. PREKYBINIAI RYŠIAI

Rytų Lietuvos I tūkst. pr. m. e. ūkio struktūrą lėmė geografiniai ir gamtiniai veiksniai. Gyventojų užsiėmimai priklausė nuo poledyninio rytų Lietuvos reljefo. Čia susidarė palan-

kios sąlygos įtvirtintoms gyvenvietėms kurtis, verstis gyvulininkyste ir kt. Didelę reikšmę turėjo ir klimato pasikeitimas — perėjimas iš subborealio į subatlantinį, vykęs tarp 800 ir 500 m. pr. m. e. [130, p. 199—200].

GYVULININKYSTĖ IR MEDŽIOKLĖ

Svarbiausių duomenų šioms verslams apibūdinti gauta iš tyrinėtų Narkūnų, Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnių. Papildžius juos lenkų paleozoologo L. Sagano išanalizuota XX a. pradžioje kasinėtų piliakalnių medžiaga [72, p. 3—19; 147, p. 176—188], galima nušviesti 3 svarbiausius klausimus: naminių gyvulių ir medžiogamų žvėrių rūšis, jų dinamiką I tūkst. pr. m. e., gyvulininkystės, medžioklės ir žvejybos vaidmenį gyventojų ūkyje.

I tūkst. pr. m. e. gyvulininkystė tapo svarbiausia ūkio šaka. Gyventojai augino stambiuosius ir smulkiuosius galvijus, kiaules, arklius. Daugiausia laikė kiaulių. Narkūnų piliakalnio tyrinėjimų duomenimis, jų kaulai sudaro 52,4%, minimalus individų skaičius — 48,5%. Ryšium su klimato pakitimais I tūkst. pr. m. e. antrajame ketvirtyje kiaulių kiek sumažėjo, tačiau iki 23,3% padaugėjo pašarui nereiklių avių ir ožkų. Stambieji galvijai tesudarė apie ketvirtadalį visų naminių gyvulių. Arklių kaulų kiekis piliakalniuose paprastai neviršijo 6,5%. Arklininkyste Lietuvos gyventojai vertėsi daugiausia dėl mėsos — beveik visi rasti arklių kaulai buvo suskaldyti. Tačiau kaulinis laužtukas iš Petrašiūnų piliakalnio rodo, kad jau I tūkst. pr. m. e. arkliais jodinėjo.

Medžioklė I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvoje taip pat buvo dar gana svarbus verslas. Laukinių žvėrių kaulai piliakalniuose sudarė beveik 25% visų kaulų. Iš medžioklės analizės matyti, kad pirmiausia medžiojo bebrus ir kitus kailinius žvėris (apie 44% kaulų), paskui — stambius kanopinius žvėris daugiausia mėsa. Svarbiausi medžioklės dėl mėsos objektai buvo šernai (32% kaulų), briedžiai (11%), elniai (apie 5%), lokiai (3%) ir stirnos (apie 2,5% kaulų). Paukščių medžioklė nebuvo labai paplitusi. Tyrinėtų I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvos piliakalnių medžiaga rodo, kad žvejyba buvo tik pagalbinis verslas.

Apskritai gyvulininkystė, medžioklė ir žvejyba rytų Lietuvoje buvo pasiekusi tokį pat lygį kaip ir kitose rytų baltų kultūrose iki pat Volgos—Okos tarpupio [72, p. 16—17]. O vakarų baltų teritorijoje jau I tūkst. pr. m. e. ūkio struktūra kiek skyrėsi. Ten visuose tyrinėtuose paminkluose aiškiai vyravo naminių gyvulių kaulai [89, p. 162—165; 148, p. 73—74, lent. I; 149, p. 94—95, lent. I].

ZEMDIRBYSTĖ

Duomenų apie žemdirbystę rytų Lietuvoje I tūkst. pr. m. e. labai nedaug. Paskutiniuose tyrinėtuose piliakalniuose naujų suanglėjusių grūdų neaptikta. Tad vieninteliai radiniai ir toliau lieka Velikuškių piliakalnio kviečiai (*Triticum dicoccum*) ir miežiai (*Hordeum vulgare*) [150, p. 143—144]. Papildomų duomenų gauta tyrinėjant Kernavės Pajautos slėnį. Durpių, susidariusių subborealio pabaigoje — prieš 2,5—3 tūkst. metų, sluoksnyje aptikta kviečių žiedadulkių.

Ankstyvuose Lietuvos piliakalniuose labai mažai žemdirbystės susijusių darbo įrankių. Iki šiol nerasta jokių arimo padargų. Gana dažnai ne tik piliakalniuose, bet ir laukuose pasitaikantys akmeniniai kirviai rodo, kad buvo paplitusi miško lydyminė žemdirbystė. I tūkst. pr. m. e. pabaigoje atsiranda pirmieji geležiniai peiliai-pjautuvėliai, piliakalniuose aptikta nemąža akmeninių trinamųjų girnų. Tačiau neabejojama, jog I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvoje žemdirbystės reikšmė gyventojų ūkyje dar nebuvo labai didelė. Tik pirmaisiais m. e. amžiais plačiai paplitus geležiniams įrankiams, ir šiame regione įvyko ryškių permainų: žemdirbystė tapo svarbiausia ūkio šaka.

VERSLAI IR AMATAI

Paskutinių metų ankstyvųjų brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių tyrinėjimai davė daug naujos informacijos apie spalvotųjų metalų apdirbimą bei naudojimą. Jų apdirbimo pradžia rytų Lietuvos piliakalniuose siekia I tūkst. pr. m. e. pirmuosius šimtmečius. Tačiau su spalvotųjų metalų dirbinių gamyba gyventojai buvo susipažinę jau gerokai anksčiau. Seniausia akmeninė liejimo forma rasta Kretuono C gyvenvietėje ir datuojama XV—XIV a. pr. m. e. [151, p. 15]. Žalvario dirbinių gamybos pėdsakų pastebėta Dūkšto, Juodonių, Kerelių, Maniuliškių, Moškėnų, Narkūnų, Petrašiūnų, Sokiškių, Velikuškių ir Vosgėlių piliakalniuose. Čia aptikta molinių tiglių, samtelių, įvairių liejimo formelių, o Narkūnų piliakalnyje buvo tyrinėtos dirbtuvės liekanos [70, p. 12—14]. Narkūnų žalvario dirbiniai priklauso dviem metalurginėms grupėms: didesnė dalis — alavingas žalvaris, kai kurie gaminiai iš gryno vario. Identiškos sudėties žalvario dirbinių aptikta kituose žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus Lietuvos archeologiniuose paminkluose [152, p. 87; 153, p. 49—51].

Metalų apdirbimas jau nuo pat pirmųjų primityviausių formų reikalavo specialaus pasirengimo ir eiliniam bendruomenės nariui buvo

praktiškai neprieinamas. Matyt, I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvoje metalo liejimu kiekvienoje bendruomenėje vertėsi keli amatininkai arba vienos šeimos nariai. Galimas daiktas, jie ne tik gamino metalo dirbinius, bet ir mainė. Tačiau amatų lygis dar nebuvo labai aukštas, o gatava produkcija tokie amatininkai aprūpindavo tik juos išlaikančios bendruomenės narius bei artimiausius kaimynus.

Kaulo ir rago dirbinių gamyba buvo plačiai paplitusi visuose ankstyvuosiuose rytų Lietuvos piliakalniuose. Gaminta tiek iš naminių gyvulių, tiek iš laukinių žvėrių kaulų. Dažnai stengtasi panaudoti natūralią kaulo formą. Tad labai daug dirbinių padaryta iš perskeltų smulkiųjų galvijų metopodijų, kiaulių blauzdikaulių, žastikaulių, stipinkaulių. Įvairias rankenas, movelas darė iš briedžių ir elnių ragų, rečiau naudojo stumbro ir tauro ragus. Kaulo ir rago apdirbimo tradicijos siekia neolitą bei mezolitą ir per ilgą laiką mažai pakito. Kaulą pjaustė, skaldė, šlifavo, grandė, gręžė. Kai kurių kaulo ir rago dirbinių forma rodo, kad, norėdami išgauti reikalingą išlinkimą, gaminius apdorodavo termiškai. Kai kurie kauliniai papuošalai turėjo išgraviruotą nesudėtingą ornamentą.

Akmens apdirbimo technika I tūkst. pr. m. e. gerokai pakito. Beveik visiškai buvo užmiršti klasikiniai titnago apdirbimo įgūdžiai; visi jo dirbiniai labai primityvūs, dažnai atsitiktinių formų, netvarkingai retušuoti. Tačiau tuo metu labai paplito įvairūs gludinti granito, porfyrito, diabazo, gneiso dirbiniai; plačiai įvaldyta akmens gludavimo, pjaustymo ir gręžimo technika. Ypač išstobulėjo akmens gręžimas gražtais, padarytais iš vamzdinių kaulų. Lietuvoje, kaip ir kaimyniniuose kraštuose [80, p. 124—125], akmeninių išgrąžų dažniausiai randama kaip tik I tūkst. pr. m. e. paminkluose.

Labai maža duomenų turime apie medžio apdirbimą. Šį svarbų verslą rodo tik su medžio apdirbimu susiję įrankiai, bet visiškai neaptikta jo gaminių.

Nedaug informacijos ir apie audimą bei verpimą. Matyt, šie verslai rytų Lietuvoje labiau paplito tik nagrinėjamos epochos pabaigoje.

PREKYBINIAI RYSIAI

Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. e. buvo gana uždaras regionas, nutolęs nuo svarbiausių to meto prekybos kelių. Sprendžiant iš dirbinių cheminės sudėties, metalas į Lietuvą patekdavo daugiausia iš Vidurio Europos [52, p. 110]. Svarbų vaidmenį tuo laikotarpiu vaidino Dauguvos kelias, kuriuo buvo palaikomi Baltijos regiono, ypač Skandinavijos, ir Volgos—Kamos baseino gyventojų ryšiai. Lietuvoje patys se-

niausi piliakalniai ir pirmieji spalvotųjų metalų apdirbimo centrai kūrėsi kaip tik šiaurės rytuose — netoli minėto prekybos kelio. Ryšius su toliau į rytus — Smolensko srityje ir Okos aukštupyje — gyvenusiomis baltų gentimis rodo Moškėnų ažuvinis žalvarinis lapo pavidalo smeigtukas. Matyt, aktyvūs kontaktai buvo ir su Dnepro—Dauguvos kultūros žmonėmis. Šiaurės Baltarusijos ir rytų Lietuvos gyventojų I tūkst. pr. m. e. materialinė kultūra turi labai daug bendrų bruožų.

Rytų Lietuvoje itin retai pasitaikančios graikiškos monetos rodo kontaktus su Antikos pasauliu. Tikslėnių duomenų apie Saleninkuose (Jonavos raj.) rastąsias neišliko. Vilniaus Rasų priemiestyje aptikta 190—133 m. pr. m. e. sidabrinė Smirnos miesto tetradrachma [154, p. 140—141]. Dar senesnė — V a. pr. m. e. — Nakso miesto (Sicilija) sidabrinė tetradrachma rasta prie Glūko ežero (Varėnos raj.) [155, p. 76, pav. 1]. Monetos į rytų Lietuvą pateko, matyt, rytų prekybos keliais iš Juodosios jūros pakrančių graikų kolonijų. Prekybos kelio Dnepro upe atšaka per Beržūną siekė Neries aukštupį [155, p. 79]. Tarpininkauti galėjo stepėse klajojusios skitų gentys. Beje, kontaktus su skitais atspindi ir netoli Nemuno, Varėnos raj., rasti I tūkst. pr. m. e. vidurio žalvariniai skitiško tipo strėlių antgaliai [156, žem. 1].

Be atsitiktinės prekybos su tolimais kraštais, matyt, vyko aktyvūs mainai ir kontaktai nagrinėjamame regione, taip pat ir su vakarų Lietuvos gyventojais. Didelę reikšmę turėjo Šventosios, Neries ir Nemuno prekybos keliai.

GYVENTOJŲ DVASINĖ KULTŪRA

Kai kuriuos senųjų gyventojų dvasinės kultūros klausimus galima nušviesti išanalizavus laidojimo paminklų bei tikėjimų atspindžius mene. Nagrinėjamos epochos laidojimo paminklų gana gausu tik Baltijos pakrantėse — vakarų baltų pilkapių kultūros srityje. Kitoje Lietuvos teritorijoje — brūkšniuotosios keramikos kultūros arba jos įtakos zonoje — šių paminklų beveik nežinoma. Tyrinėtojai kelia įvairių hipotezių apie laidojimą vandenyje [157, p. 76; 158, p. 129—131], specialiuose antžeminiuose statiniuose [159, p. 213] arba virš žemės paviršiaus [160, p. 18—21]. Kol kas labai trūksta archeologinės medžiagos, patvirtinančios ar paneigiančios minėtas hipotezes apie savitą rytų baltų laidoseną.

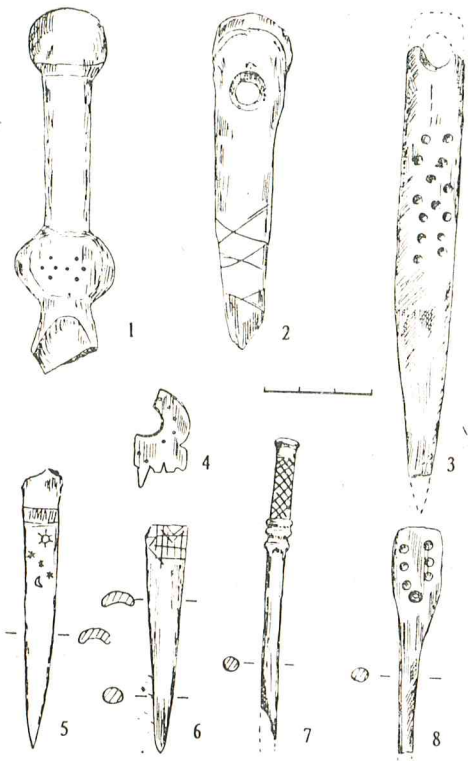
Iki šiol rytų Lietuvoje aptikta daugiausia atsitiktinai pavienių I tūkst. pr. m. e. kapų (pav. 4). Iš jų tik palaidojimai Kernavėje rasti per archeologinius tyrinėjimus. Griautinių palaidojimų su negausiomis įkapėmis pasitaikė

Antalgėje [59, p. 212], Mieleikiuose [161, p. 32—33] (abu Utenos raj.) ir galbūt Steponavoje (Anykščių raj.). Senesnėje literatūroje palaidojimu buvo laikomi ir Velikuškių piliakalnio židinyje aptikti dviejų žmonių griaučiai [32, p. 210, pav. 24; 162, p. 2]. Tikėtinesnė P. Kulikausko nuomonė, kad tai mūšyje žuvusių griaučiai [39, p. 127—128]. Visi minėti griautiniai kapai, išskyrus Velikuškių piliakalnio, priklauso I tūkst. pr. m. e. pirmajai pusei bei viduriui.

Ankstyvajame geležies amžiuje labiau paplito degintiniai kapai. Didesnių kapinynų tyrinėtą tik brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo pakraštyje. Žymiausias paminklas yra Paveisininkų (Lazdijų raj.) kapinynas [163, p. 227—246]. Kai kurie tyrinėtojai skiria jį brūkšniuotosios keramikos kultūrai [161, p. 40—41; 164, p. 78—79, pav. 1, 7]. Tačiau Paveisininkų urnos labai skiriasi nuo tradicinės brūkšniuotosios keramikos. Nemaža jų grublėtu paviršiumi, su įspausiais duobučių ornamentais, gnaibymu. Manytume, šį kapinyną paliko ne brūkšniuotosios keramikos kultūros atstovai, o Elko ir Suvalkų ežeryno ankstyvojo geležies amžiaus polinių gyvenviečių žmonės. Įdomūs Lankiškėse ir Nočioje, Baltarusijoje, tyrinėti prieš Pirmąjį pasaulinį karą kapai su akmeninėmis konstrukcijomis ir urnomis, kurių dalis buvo brūkšniuotu paviršiumi [165, p. 1—12; 166, p. 26—29].

Apardytas kapinynas su degintiniais kapais aptiktas Kernavėje. Kai kurių kapų duobių sienelės ir dugnas grįsti lauko akmenimis. Tokius kapus iš viršaus dengė kelių didesnių akmenų „krūsnis“, žymėjusi jų vietą to meto žemės paviršiuje. Taip pat rasta palaidojimų urnose ir kapų be akmenų. Pagal stratigrafiją ir laidoseną kapai datuoti III—II a. pr. m. erą. Matyt, tai brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių palaidojimai. Analogijų jie turi Milgrado, vakarų baltų ir lužitėnų kultūros srityje. Beje, panašus krūsninis kapas su urna rastas Samuliavoje (Kaišiadorių raj.) [167, p. 64, pav. 50]. Tad tik naujausių tyrinėjimų duomenys leidžia nušviesti brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių laidoseną.

Senuosius tikėjimus galima pažinti išanalizavus ornamentuotus dirbinius, antropomorfines skulptūreles, įvairius kabučius-amuletus. Piliakalnių medžiagoje tik rago dirbinys iš Narkūnų kiek primena žmogaus atvaizdą [60, p. 32, pav. 39 : 4]. Žmogaus figūrą sudaro duobučių ornamentas Kerelių piliakalnio adiklyje (pav. 3 : 3). Galbūt žmogaus veidas pavaizduotas ir moliniame Narkūnų pasvare [60, p. 41, 45, pav. 66]. Galima manyti, kad spiralinis brūkšniuotas ornamentas, retkarčiais pasitaikantis kauliniuose smeigtukuose, vaizduoja žaltį —



3 pav. Ornamentuoti kaulo ir rago dirbiniai: 1, 6 — Vorėnai, 2, 4, 5 — Vosgėliai, 3, 7 — Kereliai, 8 — Velikuškės

baltų gyvybės simbolį. Rombas turėjo būti vaisingumo ženklas; kitų ornamento motyvų semantika sunkiau suprantama.

Vienintelis siužetinis piešinys buvo Vosgėlių piliakalnio kaulinėje yloje. Vertikaliai brūkšniuota juosta arčiau rankenos galėjo reikšti vandens pripildytą dangaus skliautą. Žemiau — saulė su 6 spinduliais, po ja buvo 3 žvaigždės su 5 spinduliais ir apačioje — pusmėnulis, delčia (pav. 3 : 5). Gana panašus atvaizdas iškaltas Valiulio (Molėtų raj.) akmenyje. Ten yra saulė su 6 spinduliais, pusmėnulis ir kryžius arba žvaigždė [168, p. 42, pav. 16]. Matyt, tai susiję su dangaus kultu, kurio atgarsių išliko baltų mitologijoje bei etnografinėje medžiagoje [169, p. 3, 20, 26; 170, p. 4—6]. Atkreiptinas dėmesys ir į skaičių „trys“, dažną molinių svarelių ornamente [60, p. 45]. Skaičius „trys“ tikriausiai buvo ne tik primityvaus skaičiavimo pagrindas, bet turėjo ir magišką reikšmę — atspindėjo pasaulio svokimą, jo dalijimą į 3 erdves: dangų, orą ir žemę [93, p. 265].

Svarbų vaidmenį baltų tikėjimuose vaidino akmuo. Matyt, kai kuriuos akmenis garbino. Toks galėjo būti nemažas, plokščiu šonu atsuktas į rytus riedulys iš Sokiškių piliakalnio, pa-

statytas ant specialaus akmenų grindinėlio [175, p. 131]. Magišką reikšmę turėjo akmeninis kirvis. Todėl piliakalniuose pasitaiko molinių ar minkšto akmens jų modelių-amuletų.

Buvo garbinami kai kurie žvėrys — totamai. Retkarčiais aptinkama amuletų iš lokio ir šerno ilčių. Tačiau šis kultas, būdingesnis medžiotų visuomenei, I tūkst. pr. m. e. jau nustumtas į antrą planą. Žalvariniai į akinius panašūs spiraliniai kabučiai iš Kerelių, Nevieriškės ir Pavandenės, lenkų archeologo J. Dombrovskio nuomone, buvo falistiniai atvaizdai, susiję su vaisingumo kultu [139, p. 83].

Turima medžiaga leidžia tik labai fragmentiškai atkurti senųjų gyventojų tikėjimus. Visiškai neturime duomenų apie kulto tarnus — šamanus. Neaišku, ar I tūkst. pr. m. e. rytų Lietuvoje jau buvo specialių kulto vietų — alkų.

VISUOMENINIAI SANTYKIAI

Archeologinių duomenų, leidžiančių nušviesti I tūkst. pr. m. e. visuomeninius santykius, labai maža. Studijas sunkina ir tai, kad beveik nežinoma laidojimo paminklų, nelengva spręsti apie visuomenės socialinę diferenciaciją. Tik bendra gamybinių jėgų lygio analizė, gyvenviečių struktūros pažinimas bei kaimyninių archeologinių kultūrų medžiagos analogijos leidžia teigti, kad to meto rytų Lietuvos žmonės gyveno pirmąją bendruomeninę santvarkos, patriarchato sąlygomis.

Sprendžiant iš gyvenviečių pastatų, bendruomeniniame piliakalnyje vienu metu gyveno apie 20—30 porinių šeimų, sudarančių didelę patriarchalinę šeimą, kuriai priklausė visas piliakalnis. Kelios patriarchalinės šeimos jungėsi į gimines, kontroliavusias tam tikras teritorijas su ganyklomis, dirbamosios žemės plotais, ežerais. Ankstyvieji rytų Lietuvos piliakalniai neatsitiktinai grupavosi po 2—3. Jau rašėme apie tokius vienalaikių piliakalnių lizdus prie Sartų, Dūkšto ir kitur. Analogiškų reiškinių pastebėjo ir Baltarusijos archeologai [79, p. 53; 83, p. 103]. Gyvenviečių pailguose pastatuose buvo atskiros patalpos su židiniais. Tai, kaip jau minėta, rodo buvus mažųjų — porinių — šeimų. Dėl tam tikrų priežasčių — specializuotų amatų arba kitokios ūkinės veiklos — laipsniškai didėjo mažosios šeimos vaidmuo. Visa tai aiškiai įrodo, kad pirmąją bendruomeninę santvarką pradėjo irti jau I tūkst. pr. m. e. Šį procesą ypač paspartino staigus gamybinių jėgų vystymasis ryšium su juodosios metalurgijos paplitimu pirmaisiais m. e. amžiais.

RYTŲ LIETUVOS APGYVENDINIMAS

I tūkst. pr. m. e. sąlygos

Rytų Lietuvos apgyvendinimas tuo laikotarpiu — gana sudėtingas klausimas. Jo neįmanoma išspręsti neišnagrinėjus svarbiausių brūkšniuotosios keramikos kultūros chronologinių etapų.

KULTŪROS DATAVIMAS

Kaip jau minėta, pirmasis kultūros etapas iki piliakalnių atsiradimo yra 1300—1100 m. pr. m. e. Galbūt kai kurios neįtvirtintos gyvenvietės su ankstyvąja brūkšniuotąja keramika gyvavo ir pačioje II tūkst. pr. m. e. pradžioje. Bet jau II tūkst. pr. m. e. pabaigoje ir ypač I tūkst. pr. m. e. pradžioje šiaurės rytų Lietuvoje atsirado pirmosios įtvirtintos gyvenvietės-piliakalniai.

Tyrinėtojai nurodo įvairių piliakalnių atsiradimo datą. Vieni jų ištakų ieškojo naujajame žalvario amžiuje [37, p. 21; 38, p. 24; 39, p. 91—92], kitų nuomone, piliakalniai atsirado tik I tūkst. pr. m. e. viduryje [7, p. 5] arba II tūkst. pr. m. e. paskutinio ketvirčio pradžioje [67, p. 9]. Įžymi ankstyvųjų rytų Lietuvos piliakalnių tyrinėtoja E. Grigalavičienė, remdamasi atsitiktiniais laivinių kovos kirvių fragmentais, gludintais titnaginiais kirveliais bei strėlių antgaliais kai kuriuose piliakalniuose, priėjo išvadą, kad tai neatsitiktiniai radiniai. Autorės nuomone, šie ankstyvi daiktai rodo, jog apgyventi patogias aukštumas pirmiausia mėgino laivinių kovos kirvių bei virvelinės keramikos kultūros palikuonys viduriniame žalvario amžiuje [67, p. 9]. Tačiau virvelininkų įtaka šiaurės rytų Lietuvai buvo nežymi. Be to, virvelinės keramikos kultūros žmonės šiaurės rytų Lietuvoje apsigyveno gerokai anksčiau negu viduriniame žalvario amžiuje.

Seniausius piliakalnių sluoksnius tikslinga datuoti pagal siauros chronologijos ir aiškios stratigrafijos radinius. Tai būtų žalvariniai ir kauliniai ašeliniai smeigtukai bei smeigtukai kastuvėlio pavidalo galvute, turintys aiškių analogijų Latvijos Kivutkalnio kapinyne. Šie radiniai leidžia seniausius Narkūnų, Sokiškių ir Moškėnų piliakalnių sluoksnius datuoti II tūkst. pr. m. e. pabaiga arba II—I tūkst. pr. m. e. sandūra. Tolesniame etape piliakalniuose atsiranda stipresnių gynybinių įtvirtinimų. Šį etapą datuoja melaro tipo kirvelių liejimo formos, paplitusios VIII—VII a. pr. m. e. [71, p. 50—51]. Tad šie radiniai, datuojantys ne seniausią, o vidurinį kultūrinio sluoksnio horizontą, leidžia paneigti tradicinę piliakalnių atsiradimo datą — VIII—VII a. pr. m. e. Daugelyje rytų Lietu-

vos piliakalnių gyvenimas be ilgesnių pertraukų truko iki pat pirmųjų m. e. amžių, kol išnyko brūkšniuotosios keramikos kultūra.

RYTŲ LIETUVOS APGYVENDINIMAS

Apgyvendinimo klausimus tenka spręsti vien tik iš gyvenviečių medžiagos. Tačiau iki šiol tyrinėta tik šiek tiek daugiau kaip 21% brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių, daugelio jų chronologija, kaip minėta, labai plati. Kartografuodami piliakalnius, stengėmės išskirti apgyvendintus iki m. e. pradžios (pav. 4). Be tyrinėtų paminklų, į šią grupę galima įtraukti ir tuos piliakalnius, kuriuose aptikta nemaža akmeninių kirvių, nes jie labiausiai buvo paplitę iki m. e. pradžios. Savo ruožtu išskyrėme seniausius piliakalnius, atsiradusius iki I tūkst. pr. m. e. vidurio (pav. 5), piliakalnius, atsiradusius ankstyvajame geležies amžiuje bei m. e. pradžios brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnius ir gyvenvietes (pav. 6). Iš žemėlapių matyti, kad seniausi piliakalniai susitelkę šiaurės rytų Lietuvoje, jų arealas jungiasi su seniausių Latvijos piliakalnių palei Dauguvą teritorija. Toliau nuo svarbiausių prekybos kelių piliakalniai atsirado vėliau — tik ankstyvajame geležies amžiuje. Paskutinis žemėlapis (pav. 6), kuriame pažymėti vėlyviausi brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniai ir gyvenvietės, rodo, kad, daugėjant gyventojų, plėtojantis žemdirbystei ir gyvulininkystei, buvo įvaldomos naujos teritorijos.

Seniausiame etape tankiausiai buvo gyvenama šiaurės rytų Lietuvoje. I tūkst. pr. m. e. antroje pusėje atsirado paminklų Neries pakrantėse, Nemuno—Neries tarpupyje ir Užnemunėje iki pat dabartinės Lenkijos (Paseinelių piliakalnis Suvalkų vaiv., „Paukščių sala“ Salento ežere Olštino vaiv.) [171, p. 14—15, pav. 4; 172, p. 221]. Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas gerokai padidėjo rytų bei pietryčių kryptimi. I tūkst. pr. m. e. pabaigoje šios kultūros gyventojai ėmė skverbtis į vidurio Baltarusiją, dėl ko toje teritorijoje visiškai asimiliavo Milogrado kultūros atstovus [85, p. 61]. Paskutiniame brūkšniuotosios keramikos kultūros etape — pirmaisiais m. e. amžiais — buvo tankiai apgyvendinta rytų Lietuva ir vidurio bei vakarų Baltarusija.

Kalbėti apie gyventojų skaičių, neturint laidojimo paminklų medžiagos, dar anksti. Galima tik samprotauti, kad piliakalnyje gyveno nuo 80 iki 120 žmonių. Stebėdami piliakalnių išsidėstymą lizdais, ne mažesnį kaip 10—15 km atstumą tarp jų, matysime, kad rytų Lietuva I tūkst. pr. m. e. buvo apgyvendinta gana retai.

Kartais tyrinėtojai jau I tūkst. pr. m. e. mė-

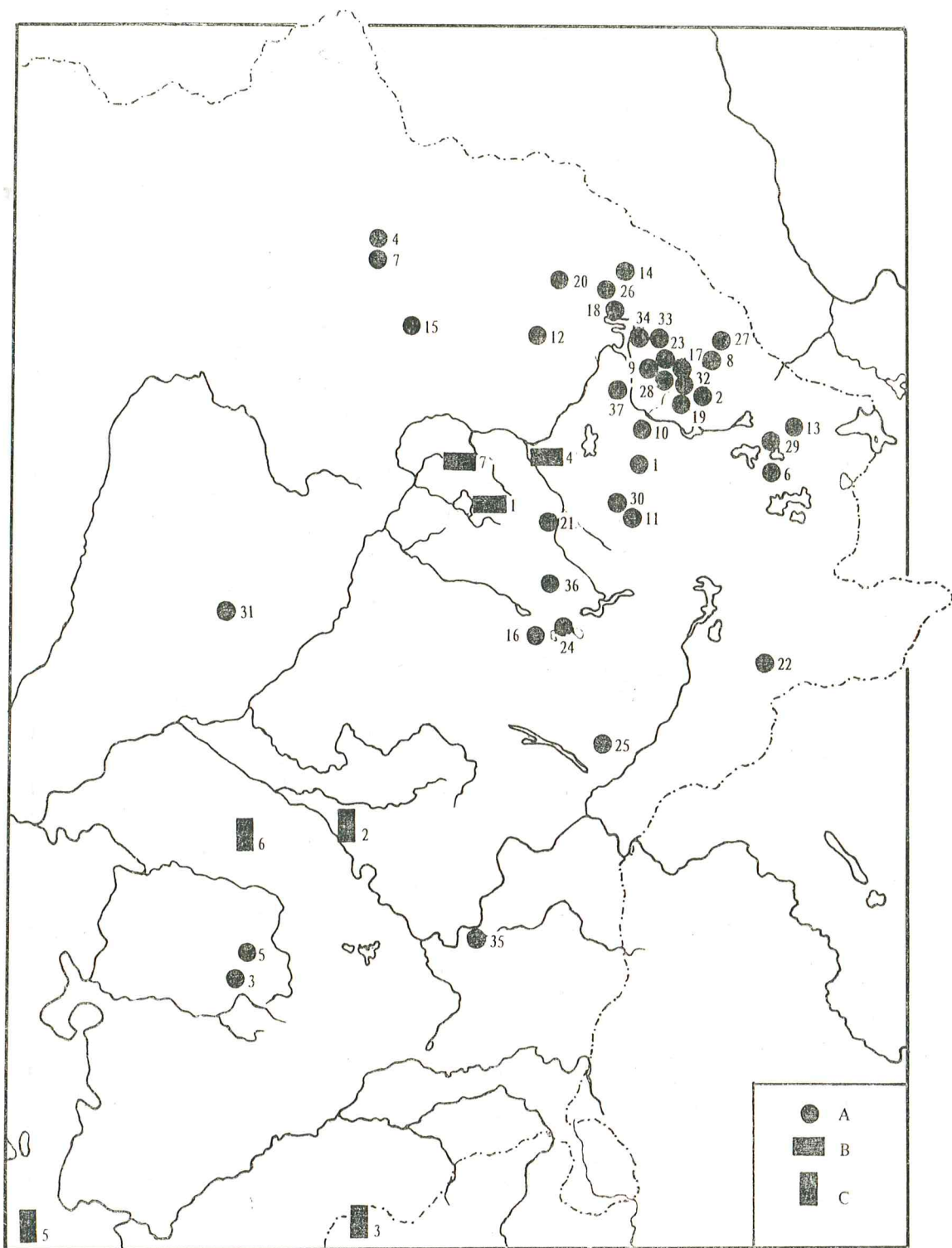
gina skirti lokalines brūkšniuotosios keramikos kultūros sritis [64, p. 85; 65, p. 131; 164, p. 69—83]. Tačiau, kalbėdami apie jas, kartografuoja nevienalaidę medžiagą [164, pav. 1]. I tūkst. pr. m. e. skirtumai tarp chronologiškai viena- laikės brūkšniuotosios keramikos kultūros sričių, atrodo, buvo dar gana neryškūs. Todėl negalima kalbėti apie atskirus genčių junginius. I tūkst. pr. m. e. brūkšniuotoji keramika buvo paplitusi ne tik rytų, bet ir dalyje vakarų Lietuvos. Beveik visoje teritorijoje, išskyrus šiaurą pajūrio ruožą, nėra laidojimo paminklų. Tai rodo, kad rytų baltų masyvas buvo vientisas, dar nesuskilęs į genčių junginius. Tam neprieštarauja ir kalbininkų tyrinėjimai. Rytų baltai ilgą laiką sudarė palyginti monolitinį kalbinį vienetą; ryškesnis skilimas prasidėjo tik apie I m. e. tūkst. vidurį. Kai kurių skirtumų turėjo būti ir anksčiau, gal jau nuo pat pirmųjų m. e. šimtmečių, bet jie buvo neryškūs, daugiau tarminės diferenciacijos pobūdžio [173, p. 306, 307].

Nedidelius atskirų brūkšniuotosios keramikos kultūros sričių skirtumus sąlygojo nevienodas svetimų gyventojų substratas, su kuriuo susidūrė pirmieji brūkšniuotosios keramikos kultūros nešėjai. Bet genčių junginių formavimasis brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje arba jos įtakos zonose vyko tik nykstant šiai kultūrai. Rytų Lietuvoje, kur minėta kultūra išliko ilgiausiai, naujas genčių junginys — rytų Lietuvos pilkapių kultūra — susiformavo tik I m. e. tūkst. viduryje.

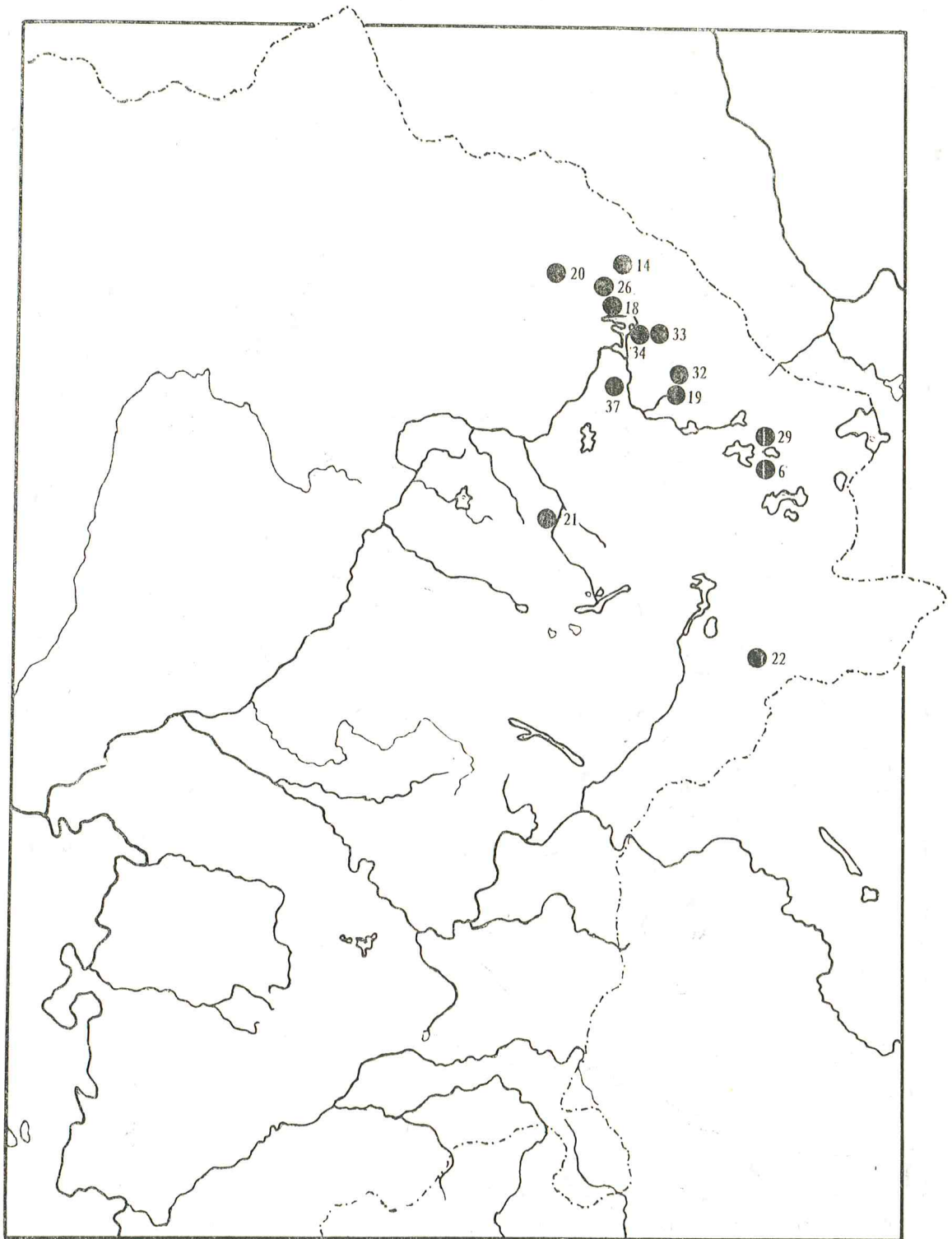
BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS LIKIMAS I m. e. tūkst.

Brūkšniuotosios keramikos kultūroje Neries baseine pažymėtina vėlyviausia paminklų grupė, datuojama I m. e. tūkst. pirmąja puse. Vėliau, jau ankstyvaisiais istoriniais laikais, čia buvo Lietuvos žemė siaurąja prasme — besiformuojančios lietuvių tautybės ir ankstyvosios valstybės branduolys [174, p. 93, 95—96; 175, p. 37—40].

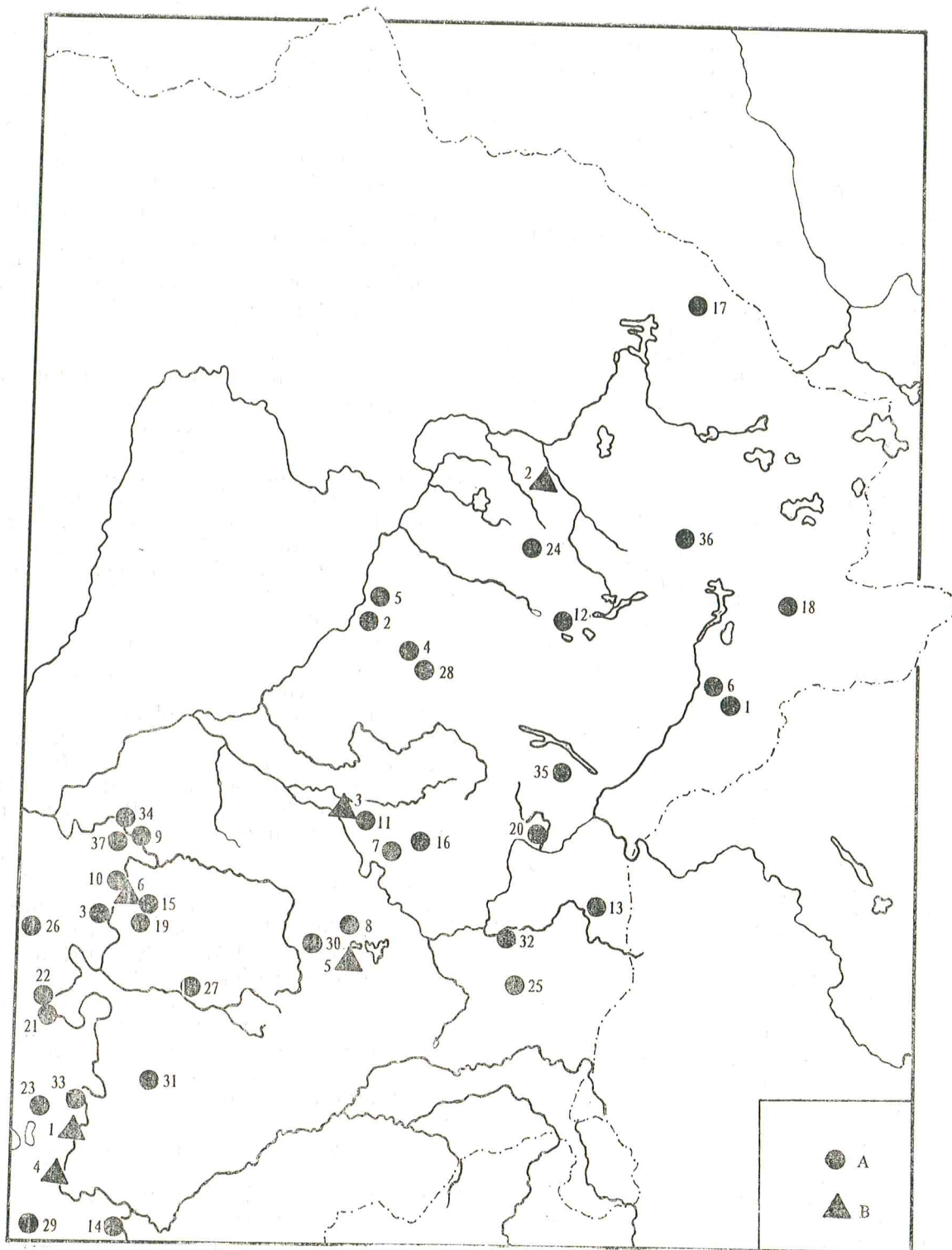
I m. e. tūkst. viduryje čia formavosi nauja archeologinė kultūra — rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Archeologai neturi vienos nuomonės dėl brūkšniuotosios keramikos kultūros ir vėlesnių archeologinių kultūrų perimamumo [42, p. 35; 176, p. 34; 177, p. 17—18]. Manytume, kultūrų perimamumas buvo, o pakitimai, kurie sąlygojo rytų Lietuvos pilkapių kultūros susidarymą, mažu pasireiškė pačios brūkšniuotosios keramikos kultūros gelmėse. Jie ypač išryškėjo pirmaisiais m. e. amžiais. Tai ne tik socialiniai-ekonominiai pakitimai, skatinę spartesnę pirmąją bendruomeninės santvarkos irimą [39, p. 261—



4 pav. I tūkst. pr. m. e. Lietuvos piliakalniai (A) ir kapinynai su griautiniais (B) ir degintiniais (C) kapais. Piliakalniai: 1 — Antilgė, 2 — Asavitai, 3 — Aukštadvaris, 4 — Bakšėnai, 5 — Balandiškės, 6 — Dūkštas, 7 — Elniškės, 8 — Golubiškės, 9 — Gugiai, 10 — Gutaučiai, 11 — Jaurelės, 12 — Juodonys, 13 — Jurkakalnis, 14 — Kalnočiai, 15 — Kereliai, 16 — Malkėstas, 17 — Marciūniškės, 18 — Mielėnai, 19 — Mineikiškės, 20 — Moškėnai, 21 — Narkūnai, 22 — Nevieriškė, 23 — Pakačinės, 24 — Paskubėtiškės, 25 — Pavandenė, 26 — Petrašiūnai, 27 — Piliakalnis, 28 — Skineikiai, 29 — Sokiškiai, 30 — Spitrėnai, 31 — Sinkūnai, 32 — Šišponiškės, 33 — Velikuškės, Sala, 34 — Velikuškės, 35 — Vilnius, Gedimino kalnas, 36 — Vorėnai, 37 — Vosgėliai. Kapinynai: 1 — Antalgė, 2 — Kernavė, 3 — Lankiškės, 4 — Meleikiai, 5 — Paveisininkai, 6 — Samuliava, 7 — Steponava



5 pav. I tūkst. pr. m. e. pirmosios pusės piliakalniai (paminklų sąrašą žr. po 4 pav.)



6 pav. Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniai (A) ir neįtvirtintos gyvenvietės (B), atsiradusios I m. e. tūkst. pirmojoje pusėje. Piliakalniai: 1 — Akvieriškė, 2 — Antatilčiai, 3 — Bačkininkėliai, 4 — Bartkūnai, 5 — Berzgainiai, 6 — Bogutiškė, 7 — Bradeliškės, 8 — Bražuolė, 9 — Dovainonys, 10 — Guogai, 11 — Kernavė, Mindaugo sostas, 12 — Kulionys, 13 — Lavoriškės, 14 — Liškiava, 15 — Maisiejūnai, 16 — Maišiagala, 17 — Maniuliškės, 18 — Mažulonys, 19 — Migonys, 20 — Nemenčinė, 21 — Narkūnai, 22 — Norkūnai, 23 — Obelytė, 24 — Pakalniai, 25 — Papiškės, 26 — Pašlavantis, 27 — Paukščiai, 28 — Paželviai, 29 — Paveisininkai, 30 — Pipiriškės, 31 — Poteronys, 32 — Pučkoriai, 33 — Rumbonys, 34 — Rumšiškės, 35 — Sužionys, 36 — Seimatis, 37 — Ziegždriai. Gyvenvietės: 1 — Balkasodis, 2 — Galeliai, 3 — Kernavė, Neries pakrantė, 4 — Krikštonys, 5 — Kurganai, 6 — Lapainė

266; 178, p. 231—237]. Svarbesni etniniai pakitimai, taip pat labiau pasireiškę pirmaisiais m. e. amžiais. Archeologinė šių procesų išraiška yra keramikos pakitimai ir laidojimo paminklų atsiradimas. Tyrinėtojai nevienodai interpretavo šiuos pakitimus. F. Gurevič pabrėžė, kad tarp brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių ir rytų Lietuvos pilkapių kultūros atstovų nėra perimamumo. Tad brūkšniuotosios keramikos kultūros nešėjai nebuvo tiesioginiai lietuvių genčių protėviai [42, p. 35]. V. Sedovas brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojus laiko tiesioginiais ankstyvųjų viduramžių lietuvių genčių pirmtakais, kalba apie naujų gyventojų atėjimą iš Lietuvos šiaurės vakarų [3, p. 194; 179, p. 395]. Kai kurių tyrinėtojų manymu, brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas nesusijęs su gyventojų etninės sudėties pakitimu, šį procesą sąlygojo tik gamybinių jėgų raida, augantis žemdirbystės ir gyvulininkystės vaidmuo [48, p. 29—30].

Bene ryškiausiai etninius pakitimus atspindi lipdytinė keramika. I tūkst. pr. m. e. labai nevairiā brūkšniuotąją keramiką pakeičia briaunoti brūkšniuoti puodai, grublėtoji, lygiu ir glūdintu paviršiumi keramika. Ypatingo dėmesio verta grublėtoji keramika, kuri I m. e. tūkst. viduryje visur pakeičia brūkšniuotąją. Ankstyvoji grublėtoji keramika yra pereinamojo pobūdžio. Iki 40% puodų turi brūkšniavimo žymių vidinėje pusėje arba po grublėtumu. Smulkiai grublėti arba kruopėti puodai labai dažnai būna vėlyvajai brūkšniuotajai keramikai būdingos briaunotos formos. Tokios pereinamosios keramikos aptikta Paveisininkuose, Migonyse, Aukštadvaryje, Kernavėje, Nemenčinėje, Lapainėje ir daugelyje kitų Užnemunės ir Nemuno—Neries tarpupio paminklų. Matyt, teisus Rytų Europos keramikos tyrinėtojas A. Bobrinskis, teigęs, kad pirmaisiais m. e. amžiais rytų Lietuvos gyventojų etninė sandara tapo sudėtingesnė [180, p. 250—252].

Pirmaisiais m. e. amžiais, o Užnemunėje ir kiek anksčiau į brūkšniuotosios keramikos kultūros sritį pradeda skverbtis naujų tradicijų nešėjai. Grublėtoji keramika ankstyvajame geležies amžiuje buvo plačiai paplitusi vakarų baltų žemėse. Lietuvoje jos anksčiausia pasirodė Užnemunėje. Tad galima nesunkiai pasekti grublėtosios keramikos nešėjų migraciją iš pietų ir pietvakarių į rytus ir šiaurės rytus. Migracijos požymių tuo metu pastebima ir vakarų baltų, ypač jotvingių, regione [159, p. 136]. Matyt, kaip tik dėl to proceso Užnemunėje ir Nemuno—Neries tarpupyje plačiai paplito jotvingių toponimai ir hidronimai, į ką yra atkreiptas dėmesys kalbininkais [181, p. 144, 152, pav. 3; 182, p. 71—79]. Pavienių vakarų baltų ir jot-

vingių toponimų žinoma net į šiaurę nuo Neries. Šitai dar labiau pagrindžia hipotezę apie naujų etninių grupių infiltraciją. Tačiau tai galėtų būti ir vėlyvų istorinių laikų jotvingių, pabėgusių nuo kryžiuočių, palikimas.

Atkreiptinas dėmesys ir į pirmuosius laidojimo paminklus, pasirodžiusius IV—V m. e. amžiuje. Kai kurie (Kaniūkai, Žadavainiai, Rokėnai) atsirado jau III m. e. amžiuje. Tai dviejų tipų pilkapiai: vienų sampilas iš žemių, su akmenų vainiku papėdėje, kitų — iš žemių ir akmenų. Šitai neabejotinai žymi dvi etnokultūrinės tradicijas [178, p. 68—73]. Nors ir labai negausi antropologinė medžiaga taip pat leidžia daryti įdomių išvadų. I tūkst. vidurio rytų Lietuvos pilkapių žmonės buvo dviejų antropologinių tipų. Vienų kaukolės grakštesnės, su trumpesne ir žemesne smegenine, su polinkiu į mezokraniją, siauresnio veido (Kaniūkai, Lygalaukiai, Zvirbliai, Riklikai), kitų — labai stambios, ilgos, siauros ir aukštos smegeninės, griežtai dolichokraninės, platesnio, didesnių matmenų veido (Taurapolis, Maisiejūnai, Diktariai). Gaila, kad nežinomas brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojų antropologinis tipas. Todėl negalime kalbėti apie minėtų dviejų skirtingų antropologinių tipų kilmę. Verta tik atkreipti dėmesį, kad jie panašūs į jungtinę jotvingių medžiagą. Jotvingiai yra bene vienintelė jų analogija I m. e. tūkst. pradžios baltų medžiagoje [183, p. 60—63; 184, p. 249]. Kiek kitokie procesai vyko šiaurės rytų Lietuvoje (pvz., Narkūnai), kur pirmaisiais m. e. amžiais grublėtosios keramikos dar nežinoma. Bet ir čia į brūkšniuotosios keramikos kultūros teritoriją ima skverbtis nauji gyventojai. Apie III m. e. a. įvyko nedidelė migracija iš šiaurės Lietuvos pilkapių srities — atsirado pilkapių (Kaniūkai) arba pavienių plokštinių kapų (Eikotiškės, Žadavainiai, Rokėnai) [178, p. 193—194, pav. 86]. Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas pradeda mažėti, kaupiasi svetimi, nors ir panašūs, etniniai elementai. Šis procesas ne visur vyko taikiai. Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniai, ypač arealo vakaruose, labai staigiai paliekami — pastebėta aiškių gaisrų, sugriovimų pėdsakų.

Vakarų baltų infiltracija į rytų Lietuvą, migracija iš šiaurės Lietuvos pilkapių srities skatino kokybines permainas, naujos archeologinės kultūros formavimąsi. Naujai kultūrai buvo būdingos gyvenvietės ir piliakalniai—slėptuvės, grublėtoji keramika, laidojimo paminklai—pilkapiai su akmenų vainikais ir griautiniais palaidojimais duobėse po sampilu. Tai, kad nauji etniniai elementai kaupėsi pamažu, sudaro visiško kultūrų perimamumo įspūdį. Rytinėje, baltarusiškoje, dalyje brūkšniuotosios keramikos

kultūra išlieka ilgiau. Tik I m. e. tūkst. trečiajame ketvirtyje čia susiformavo nauja archeologinė kultūra. Gyventojų substratas ir Lietuvoje, ir Baltarusijoje tas pats — brūkšniuotosios keramikos kultūros atstovai, tačiau ateiviai skirtingi. Todėl gana vientisūs brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje susiformuoja dvi skirtingos archeologinės kultūros: rytų Lietuvos pilkapių — Neries baseine ir Tušėmlės—Bancerovščinos viršutinio sluoksnio senienų — vidurio Baltarusijoje. Rytų Lietuvos ir vidurio Baltarusijos materialinės kultūros tapatumas pastebimas tik nuo I tūkst. pr. m. e. pabaigos. Iki to laiko vidurio Baltarusijoje gyveno Milogrado kultūros gentys [85, p. 55—61]. Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės asimiliavo Milogrado kultūros gyventojus vėlai ir palyginti trumpam laikui. Kitą Milogrado kultūros teritorijos dalį tuo pačiu metu užėmė Zarubincų kultūros atstovai. Jie taip pat palaikė ryšius su brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojais. Šie veiksniai sąlygojo skirtingą brūkšniuotosios keramikos kultūros atstovų likimą I m. e. tūkstantmetyje.

LITERATŪRA

1. Седов В. В. Ранняя этническая история балтов // Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985.
2. Митрофанов А. Г. К истории населения Средней Белоруссии в эпоху раннего железа. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1955.
3. Седов В. В. Поселения культуры штрихованной керамики // Acta Universitatis Wratislaviensis. N 56. Studia Archeologica. Wrocław, 1967. T. 2.
4. Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. М., 1970.
5. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. М.; Л., 1966.
6. Граудонис Я. Я. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и вопросы этногенеза балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Рига, 1980.
7. Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau — LAA). T. 2. Piliakalniai. V., 1975.
8. Wilczyński F. Wędrówka do gór Utenesa, książęca Litwy, założyciela Uciąny // Tygodnik Peterburski. 1836. N 93.
9. Tyszkiewicz E. Rzut oka na źródła archeologii krajowej czyli opisanie niektórych starożytności odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rosyjskiego. Wilno, 1842.
10. Tyszkiewicz E. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno, 1850.
11. Уваров А. С. Археология России. Каменный период. М., 1881. Т. 2.
12. Покровский Ф. В. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы // Труды девятого археологического съезда в Вильне. 1893. М., 1897. Т. 2.
13. Покровский Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда. Вильна, 1893. Отд. 2.
14. Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии // Труды девятого археологического съезда в Вильне. 1893. М., 1895. Т. 1. Прилож.
15. Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии // Труды X археологического съезда в Риге 1896 г. М., 1899. Т. 3. Прилож.
16. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1907 г. Спб., 1910.
17. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1908 г. Спб., 1912.
18. Daugudis V. Mažulonių piliakalnis // Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI). 1961. T. 3.
19. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1909 и 1910 гг. Спб., 1913.
20. Krzywicki L. Grodziska górno-litewskie. I. Grodzisko w Dukstach // Pamiętnik Fizyograficzny (toliau — PF). W-wa, 1914. T. 22, dz. 5.
21. Krzywicki L. Piliakalnia pod wsią Petraszunami // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (1911—1914). Wilno, 1914. T. 5.
22. Krzywicki L. Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rokiszkami // PF. W-wa, 1917. T. 24, dz. 5.
23. Krzywicki L. Grodziska górno-litewskie. II. Grodzisko w Warańcach // PF. W-wa, 1914. T. 22, dz. 5.
24. Saulys J. Ludwik Krzywicki — badacz piliakalni // Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości. W-wa, 1938.
25. Крживицкий Л. Последние моменты неолитической эпохи в Литве // Сборник в честь семидесятилетия проф. Д. Н. Анучина. М., 1913.
26. Слицын А. Литовские древности // Tauta ir žodis. K., 1925. Kn. 3.
27. Tarasenko P. Lietuvos archeologijos medžiaga. K., 1928.
28. Tarasenko P. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai // Zidiny. 1934. Lapkr. Nr. 11.
29. Tarasenko P. Lietuvių piliakalniai Baltgudijoje // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1934. Nr. 1.
30. Tarasenko P. Mielanų piliakalnis // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1934. Nr. 2.
31. Тарасенко П. Ф. Городище Литвы // Краткие сообщения Института истории материальной культуры (toliau — КСИИМК). М., 1952. Вып. 42.
32. Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Senovė. K., 1938. T. 4.
33. Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje // Senovė. K., 1935. T. 1.
34. Puzinas J. Ludwik Krzywicki — badacz grodzisk litewskich // Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości. W-wa, 1938.
35. Puzinas J. Krzywickis, Lietuvos piliakalnių tyrinėjtojas // Lietuvos praeitis. K., 1940. T. 1.
36. Daugudis V. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija (toliau — MAD. A). 1962. T. 1(12).
37. Tarasenko P. Lietuvos piliakalniai. V., 1956.
38. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. V., 1958.
39. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. V., 1961.
40. Моора Х. А. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956.
41. Моора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен // Советская археология (toliau — СА). 1958. № 2.

42. Гуревич Ф. Д. Древности Белорусского Понеманья. М.; Л., 1962.
43. Danilaitė E. Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu // MAD. A. 1966. T. 2(21).
44. Danilaitė E. Brūkšniuotosios keramikos gyvenvietė Vakarų Lietuvoje // MAD. A. 1964. T. 2(17).
45. Данилайте Э. Распространение памятников культуры штрихованной керамики на территории Литвы // Древние славяне и их соседи. Материалы и исследования по археологии СССР (toliau — МИА). М., 1970. № 176.
46. Danilaitė E. Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas // MAD. A. 1968. T. 1(26).
47. Danilaitė E. Brūkšniuotosios keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu // MAD. A. 1967. T. 1(23).
48. Данилайте Э. Штрихованная керамика в Литве (некоторые данные по вопросу об этногенезе литовцев). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Вильнюс, 1967.
49. Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (I. Darbo įrankiai) // MAD. A. 1975. T. 4(53).
50. Grigalavičienė E. (2. Medžioklės ir žvejybos įrankiai, ginklai) // MAD. A. 1976. T. 1(54).
51. Grigalavičienė E. (3. Papuošalai) // MAD. A. 1976. T. 3(56).
52. Григалавичене Э., Мяркявичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве (II—I тысячелетия до н. э.). Вильнюс, 1980.
53. Даугудис В. В. Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве // MAD. A. 1966. T. 3(22).
54. Даугудис В. В. О находках сетчатой керамики в Литве // Pronsksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966.
55. Даугудис В. О классификации восточно-литовских городищ // 20 лет. Вильнюс, 1968.
56. Daugudis V. Seniausieji pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (I. I tūkstantmečio pr. m. e. įtvirtinimai ir pastatai) // MAD. A. 1974. T. 4(49).
57. Paaver K., Kulikauskas P. Znaleziska kości zwierzęcych z grodzisk i osad z okresu wczesnożelaznego i rzymskiego na Litwie // Acta Baltico-Slavica (toliau — ABS). Białystok, 1965. T. 2.
58. Эндзинас А. Древнее производство железа на территории Литвы // ABS. W-wa, 1973. T. 8.
59. LAA. V., 1974. T. 1.
60. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (apatinis kultūrinis sluoksnis) // Lietuvos archeologija (toliau — LA). V., 1986. T. 5.
61. Grigalavičienė E. Nevieriškės piliakalnis // LA. 1986. T. 5.
62. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // LA. 1986. T. 5.
63. Grigalavičienė E. Kerelių piliakalnio tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau — ATL) 1984 ir 1985 metais. V., 1986.
64. Grigalavičienė E. Juodonių piliakalnio (Rokiškio raj.) tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987 metais. V., 1988.
65. Волкайте-Куликаускаене Р. Древние поселения-городища, как источник для изучения общественных отношений в Литве // Материалы Межреспубликанской научной конференции по источниковедению и историографии народов прибалтийских республик Союза ССР. Историография. Вильнюс, 1978.
66. Лухтан А. Б. К вопросу о времени возникновения городищ в Литве // Актуальные проблемы развития научных исследований молодых ученых и специалистов Вильнюсского государственного университета им. В. Капсукаса. Вильнюс, 1980.
67. Grigalavičienė E. Kada buvo apgyventi piliakalniai // Lietuvos istorijos metraštis. 1981 metai. V., 1982.
68. Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje. V., 1982.
69. Šešelgis K. Lietuvos gyvenvietės iki XII a. V., 1986.
70. Luchtanas A. Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose rytų Lietuvos piliakalniuose // LA. V., 1981. T. 2.
71. Лухтан А. Кельты меларского типа в Литве // Древности Белоруссии и Литвы. Минск, 1982.
72. Лухтан А. Скотоводство и охота в Восточной Литве в I тысячелетии до н. э. (по материалам городища Наркунай) // История. Вильнюс, 1986. T. 25.
73. Lietuvių etnogenezė. V., 1987.
74. Girininkas A. Siaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (3. Bratoniškių paleolitinė stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietės) // MAD. A. 1979. T. 4(69).
75. Girininkas A. Neolito palikimas žalvario amžiuje // Jaunųjų istorikų darbai. V., 1982. Kn. 4.
76. Girininkas A. Brūkšniuotosios keramikos kultūros formavimasis Rytų Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988.
77. Лухтан А. Б. Селище в Кярнаве на берегу р. Нярис // История. Вильнюс, 1987. T. 28.
78. Митрофанов А. Г. Территория распространения и проблема происхождения культуры штрихованной керамики // Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии. Минск, 1969.
79. Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии (VII—VI вв. до н. э.—VIII в. н. э.). Минск, 1978.
80. Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Рига, 1967.
81. Граудонис Я. Строительство на территории культуры штрихованной керамики // Проблемы этнической истории и этногенеза балтов. Вильнюс, 1985.
82. Васкс А. В. Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии, как исторический источник. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. 1983.
83. Шадыро В. И. Ранний железный век северной Белоруссии. Минск, 1985.
84. Шадыро В. И. Древности балтов Белорусского Подвинья // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985.
85. Егорейченко А. А. К истории населения Белоруссии в раннем железном веке // СА. 1982. № 1.
86. Егорейченко А. А. Племена культуры штрихованной керамики и славянский мир (к вопросу об этнической принадлежности носителей культуры) // Тезисы докладов советской делегации на V международном конгрессе славянской археологии. М., 1985.
87. Краснов Ю. А. Локальные особенности животноводства в лесной полосе Восточной Европы // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР (toliau — КСИА). 1967. Вып. 112.
88. Краснов Ю. А. Раннее земледелие и скотоводство в лесной полосе Восточной Европы: II тыс. до н. э.—первая половина I тыс. н. э. М., 1971.
89. Antoniewicz J. Bałtowie zachodni w V w. p. n. e.—V w. p. e. Olsztyn; Białystok, 1979.
90. Okulicz Ł. Osadnictwo strefy wschodniobałtyckiej w I tysiącleciu przed naszą erą. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1976.
91. Гирининкас А. А. Поздний неолит Восточной Литвы (по данным материалов памятников оз. Крятуонас). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Вильнюс, 1982.
92. Girininkas A. Narvos kultūros raida // LA. V., T. 4.
93. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984.
94. Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika // Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1981. T. 21.

95. Girininkas A. Žemaitiškės (Švenčionių raj.) I ir II gyvenvietės tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. V., 1980.
96. Jablonskytė-Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonysė // LTSR architektūros klausimai. K., 1960. T. 1.
97. „Žaliosios“ Vilniaus raj. stovyklos tyrinėjimų dienoraštis. 1958. Rankraštis. Kauno valst. istorijos muziejus. V. Nr. 455.
98. Римантене Р. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис // СА. 1960. № 2.
99. Римантене Р. К. Периодизация и топография поселений каменного и бронзового веков в Литве. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Вильнюс, 1962.
100. Березанская С. С. Пустынка. Поселение эпохи бронзы на Днепре. Киев, 1974.
101. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы. Киев, 1982.
102. Jablonskytė-Rimantienė R. Žemųjų Kaniukų IV—I tūkstantmečių pr. m. e. stovyklos // MAD. A. 1963. T. 1(14).
103. Чернявский М. М., Кохановский Г. А., Адамович С. А. Археологическая разведка в зоне Вилейского водохранилища // Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии. Минск, 1969.
104. Чарняўскі М. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі. Мінск, 1981.
105. Vasks A. Jauns agro metālu laikmeta pieminekļis Rietumlatvijā // Latv. PSR ZA Vēstis. 1978. N 3.
106. Шмидт Е. А. Оборонительные сооружения восточно-балтских племен днепро-двинской культуры середины I тысячелетия до н. э. // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. Таллин, 1985.
107. Prahistoria ziem Polskich. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. T. 4.
108. Ostoja-Zagórski J. Gród halsztacki w Jankowie nad jeziorem Pakoskim. Warszawa; Kraków; Gdańsk; Wrocław, 1978.
109. Третьяков П. Н., Шмидт Е. А. Древние городища Смоленщины. М.; Л., 1963.
110. Grigalavičienė E. M. e. I tūkstantmečio I pusės Kerelių (Kupiškio raj.) piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MAD. A. 1989. T. 1(106).
111. Смирнов К. А. Дьяковская культура // Дьяковская культура. М., 1974.
112. Głosik J. Zapiski biskupinskie. W-wa, 1983.
113. Kulikauskas P. Nemencinės piliakalnis // ILKI. V., 1958. T. 1.
114. Vėlyvis P., Jakučionaitė R., Pliūraitė V. Lietuvos TSR liaudies buities muziejus. V., 1977.
115. Jablonskytė-Rimantienė R. Ankstyvojo geležies amžiaus Lapainės ruožiai // ILKI. V., 1961. T. 3.
116. Meinander C. F. Die Bronzezeit in Finland // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1954.
117. Rimantienė R. Sventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. V., 1980.
118. Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М., 1967.
119. Naujausia Lietuvos akmens amžiaus medžiaga (1976—1980). Ataskaitinės parodos katalogas. V., 1980.
120. Latvijas PSR arheoloģija, Rīgā, 1974.
121. Вассар А. К. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа // Muistsed asulad ja linnused. Tallinn, 1955.
122. Дубынин А. Ф. Троицкое городище. Древнее поселение в Подмоскowie // МИА. 1970. № 156.
123. Розенфельд И. Г. Керамика дьяковской культуры // Дьяковская культура. М., 1974.
124. Крис Х. И. Костяные и железные наконечники стрел Троицкого городища. Древнее поселение в Подмоскowie // МИА., 1970 № 156.
125. Моора Х. А. Некоторые вопросы археологического исследования Прибалтики // КСИИМК. 1952. Вып. 13.
126. Лозе И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979.
127. Станкевич Я. В. К истории населения Верхнего Подвилья в I и начале II тысячелетия н. э. // МИА. М.; Л., 1960. № 76.
128. Сизов В. И. Дьяково — городище близ Москвы // Труды девятого археологического съезда в Вильне. 1893. М., 1897. Т. 2.
129. Sturms E. Die altere Bronzezeit im Ostbalticum // Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin; Leipzig, 1936.
130. Okulicz J. Pradzieje ziem prusskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław; Kraków; Warszawa; Gdańsk, 1974.
131. Fogel J. Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły. Poznań, 1979.
132. Граков Б. Н. Ранний железный век. М., 1977.
133. Stenberger M. Vorgeschichte Schwedens. B., 1977.
134. Денисова Р. Я., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. Рига, 1985.
135. Bałtowie — północni sąsiedzi słowian. W-wa, 1981.
136. Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg (Pr.), 1937.
137. Петренко В. Г. Украшения Скифии VII—III вв. до н. э. Свод археологических источников. М., 1978. Д. 4—5.
138. Lietuvių liaudies menas. V., 1958. Kn. 1.
139. Dąbrowski J. Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem. Wrocław; Kraków; Warszawa, 1968.
140. Седов В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа // ABS. Białystok, 1967. T. 5.
141. Изюмова С. А. О бронзолитейном производстве Сатинского городища // СА. 1967. № 1.
142. Waluś A. Dwa warsztaty odlewnictwa brązu z osiedla obronnego kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w Tartawkach, woj. Suwalskie // Pamiętnik muzeum między Legnicą, 1982.
143. Zariņa A. Atradiumi nocietinātā armetnē Lielvārdes Dievukalnā // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis. 1982. N 5(418).
144. Rimantienė R. Sventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. V., 1979.
145. Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.
146. Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Киев, 1961.
147. Sagan L. Materiały osteologiczne z pilkalin żmudzkich // Wiadomości Archeologiczne (toliau — WA). 1936. T. 14.
148. Krysiak K. Charakterystyka materiału zwierzęcego ze stanowiska w Jeziorku, pow. Giżycko // Materiały starożytne. W-wa, 1958. T. 3.
149. Lasota-Moskalewska A. Kości zwierzęce ze stanowiska w Tartawkach, woj. Suwalskie // WA. W-wa, 1973. T. 49.
150. Lideikytė-Šopauskienė A. Javai iš Lietuvos piliakalnių // Vytauto Didžiojo Universiteto Matematikos—Gamtos fakulteto darbai. K., 1935. T. 9, sąs. 2.
151. Girininkas A. Senojo žalvario amžiaus Kretuono I c gyvenvietė // ATL 1986 ir 1987 metais. V., 1988.
152. Merkevičius A. Seniausųjų Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis // MAD. A. 1973. T. 2(43).
153. Merkevičius A. Narkinių piliakalnio spalvotojo metalo dirbiniai // LA. V., 1985. T. 5.

154. Dzikowski M. Tetradrachma smyrneńska znaleziona w Wilnie // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. 1937. Kraków, 1938. T. 19.
155. Михельбертас М. Находки греческих монет на территории Литовской ССР // История. 1977. 17(2).
156. Bukowski Z. The Scythian Influence in the Area of Lusatian Culture. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977.
157. Урбанавичюс В. Ф. Захоронения в воде: находки и интерпретация // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1987.
158. Александров А. А. Неуловимый погребальный обряд // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1988.
159. Jaskanis J. Obrządek pogrzebowy zachodnich bałtów u schyłku starożytności. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974.
160. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1983.
161. Merkevičius A. Zalvario — ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus pajūrio ruožą) // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988.
162. Alseikaitė-Gimbutienė M. Kapų tipai Lietuvoje protoistoriniais laikais // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1943.
163. Kulikauskas P. Paveisininkų, Lazdijų raj., pilialknis ir jo tyrinėjimai // Istorija. V., 1970. T. 11.
164. Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // MAD. A. 1979. T. 3(108).
165. Szukiewicz W. Smentarzynsko neolityczne w Łankiskach pod Naczą // PF. T. 23, dz. 5.
166. Спицын А. Могильники с каменными кистами в Виленской губернии // Известия императорской археологической комиссии. Спб., 1904. Вып. 72.
167. Tarasenko P. Gimtoji senovė. Šiauliai, b. m.
168. Tarasenko P. Pėdos akmenyje. V., 1958.
169. Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. V., 1988.
170. Александров А. А. Об одном мифологическом персонаже в сказках Северо-запада // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1988.
171. Bitner-Wróblewska A., Iwanowska G. Zarys dziejów osadnictwa ziemi Puńskiej w starożytności i wczesnym średniowieczu na tle Pojezierza Suwalskiego // Kultura wsi Puńskiej. W-wa, 1987.
172. Bursche A., Nowakowski W. Osada z wczesnej epoki żelaza i okresu rzymskiego z „Ptasiej Wyspy“ na jeziorze Salet, Szestno, stan. II, woj. olsztyńskie // WA. T. 45, z. 2.
173. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalbos kilmė. V., 1984. T. 1.
174. Лухтан А., Ушинкас В. К проблеме становления Литовской земли в свете археологических данных // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988.
175. Волкайте-Куликаускаене Р. К. Образование литовской народности (по данным археологии) // Советская этнография. 1979. № 3.
176. Магинский Д. А. Миграция славян в I тысячелетии н. э. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. М., 1981.
177. Поболь Л. Д. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Минск, 1983.
178. Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.
179. Финно-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. М., 1987.
180. Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы. М., 1978.
181. Ванас А. П. К вопросу о диалектной дифференциации балтов, обитавших на территории Литвы (по данным гидронимии) // Труды АН ЛитССР. Сер. А. 1968. Т. 1(26).
182. Ванас А. К вопросу о языковых являющихся реликтах в Литве // ABS. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1976. T. 9.
183. Česnyš G., Urbanavičius V. M. e. I tūkstantmečio vidurio Rytų Lietuvos gyventojų antropologija // MAD. A. 1984. T. 3(88).
184. Чеснис Г. Балты I тысячелетия н. э. // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. М., 1986.
185. Volkaitė-Kulikauskienė R. Darliaus nuėmimo įrankiai Lietuvoje m. e. I tūkstantmetyje ir II tūkstantmečio pradžioje (I. Peiliai-pjautuvėliai m. e. I—IV a.) // MAD. A. 1984. T. 4(89).

EASTERN LITHUANIA DURING THE FIRST MILLENNIUM B. C.

ALEXEI LUCHTANAS

SUMMARY

During the Bronze Age the Stroked Pottery Culture was formed in Eastern Lithuania and Western Byelorussia. This culture is represented by a complex of monuments dating to the late Bronze and the early Iron Ages and to the Roman period (the turn of the 2nd and the 1st millennia B. C.—the first half of the 1st millennium A. D.). The majority of the monuments are known from the archaeological materials from hillforts. Over-ground buildings of post construction, pottery with stroked surfaces and a mass of bone, antler and stone artifacts, especially in the early stages, are characteristic of the hillforts of that period.

The central area of the Stroked Pottery Culture is Northwestern and Central Byelorussia, Eastern Lithuania and Southeastern Latvia (Fig. 1). On the basis of the

archaeological material from Eastern Lithuania the present study traces the sources of the Stroked Pottery Culture, defines the main stages of the culture, systematizes and classifies the archaeological material dating to the 1st millennium B. C. The study also characterizes the spiritual culture of the ancient inhabitants, traces the ethnic destiny of the bearers of the Stroked Pottery Culture in the first centuries A. D., defines the influence of the inhabitants as a substratum in the development of the East Lithuanian Barrow Culture.

The archaeological material which has been collected since the first half of the 19th century was recently supplemented with a good many of new finds from the hillforts of Narkūnai, Nevėriškės, Sokiškiai, Kereliai, etc. Systematization and generalization of archaeological ma-

terial from the territory of Eastern Lithuania, where the traits of the Stroked Pottery Culture appeared in the last quarter of the 2nd millennium B. C. and flourished until the end of the late Iron Age, allowed the main stages of that culture to be defined.

The Stroked Pottery Culture emerged and developed in the Neris river basin during the 2nd-3rd quarters of the 2nd millennium B. C. Various late Neolithic cultures—the Corded Pottery Culture, the Narva Culture and in some aspects the Comb-and-Pit-marked Pottery Culture were involved in that complex process. Relations between the immigrant cultures and the local substratum stimulated the appearance of the early, the so called "pre-hillfort" stage of the Stroked Pottery Culture during the last quarter of the 2nd millennium B. C. in the Neris basin (Fig. 2). Open settlements with the buildings of post construction, the absence of burial monuments, slightly profiled thick wall pottery with a few strokes are characteristic of the early stage. The artifacts are mainly of stone and bone, having relationship with those from the post-Neolithic age. The main sources of livelihood were stock-breeding, hunting and partly agriculture.

The second stage of the Stroked Pottery Culture in Eastern Lithuania is the main one. It is characterized by the appearance of fortified settlements—hillforts. The material of the latest investigations allows us to date more precisely the appearance of hillforts. Traditionally it was considered to date it back to the 8th—7th centuries B. C. The first hillforts without ramparts, fortified only with a picket-fence and shallow ditches, appeared in Eastern Lithuania already at the turn of the 2nd and the 1st millennia B. C. It is possible that individual hillforts of the kind appeared at the end of the 2nd millennium B. C. (Figs 4, 5). This stage in the development of the Stroked Pottery Culture lasted to the beginning of A. D. The material from this stage, especially from the first half of it, does not reveal iron implements, though in the hillforts dating to the second quarter of the 1st millennium B. C. the local bronze industry can be traced. The bronze industry was not very intensive during that period, thus, stone, bone and antler implements were still widely used. The typical S-profiled pottery was the predominant type. The buildings in the settlements were mainly rectangular, of post construction, with open hearths, the main sources of livelihood as well as in the early stage were stock-breeding and hunting, the role of agriculture was still insignificant.

The last stage of the Stroked Pottery Culture in Eastern Lithuania covers the time span from the 1st to the 4th—5th centuries A. D. (Fig. 6). During that period the culture underwent considerable changes. Settlements appeared at the feet of hillforts, the hillforts themselves were fortified with huge ramparts and ditches. The material culture of the inhabitants also changed. Iron implements predominated over stone, bone and antler ones. Stroked pottery with ribs and sometimes with ornaments prevailed. In addition, a few vessels with rough, smooth and polished surfaces along with the stroked pottery came to light. The main sources of livelihood were agriculture and stock-breeding.

The last stage of the Stroked Pottery Culture saw not only great changes in social-economic life (the rise of productive forces, rapid disintegration of the primitive communal system, appearance of territorial communities), but also the change of ethnic character. The ethnic

structure of the inhabitants became more complex, mainly because of the gradual infiltration of western Balts into the Stroked Pottery Culture. Thus, a new ethnic community, known in archaeology as the East Lithuanian Barrow Culture came forth. That is why the bearers of the Stroked Pottery Culture should be considered as an important substratum in the formalization of the East Lithuanian Barrow Culture which precede the early Middle Ages in Lithuania.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The spreading of the Stroked Pottery Culture: 1—according to J. Graudonis; 2—according to P. Tretyakov; 3—according to V. Sedov; 4—according to A. Mitrofanov. The Early Iron Age archaeological cultures: a—West Baltic Barrow Culture; b—Milograd Culture; c—Yuchnov Culture; d—Dnieper-Dauguva Culture; e—Finnish-Ugrian antiquities

Fig. 2. The early unfortified settlements in Eastern Lithuania belonging to the Stroked Pottery Culture: 1—Bratoniškės; 2—Darsuniškės; 3—Juozapava; 4—Kernavė; 5—Pasieniai; 6—Paželvai; 7—Radiškės; 8—Samantony; 9—Santaka; 10—Strakiškės; 11—Zalioji; 12—Zemieji Kaniukai; 13—Zemieji Petrašiūnai

Fig. 3. Ornamented bone and antler artifacts: 1, 6—Vorėnai; 2, 4, 5—Vozgėliai; 3, 7—Kereliai; 8—Velikuškės

Fig. 4. Lithuanian hillforts (A) and cemeteries with inhumation (B) and cremation (C) graves from the 1st millennium B. C.

Forthills: 1—Antilgė; 2—Asavitai; 3—Aukštadvaris; 4—Bakšėnai; 5—Balandiškės; 6—Dūkštas; 7—Elniškės; 8—Golubiškės; 9—Gugiai; 10—Gulaučiai; 11—Jaurelės; 12—Juodony; 13—Jurkalmis; 14—Kainočiai; 15—Kereliai; 16—Malkėstas; 17—Marcioniškės; 18—Mielėnai; 19—Mineikiškės; 20—Moškėnai; 21—Narkūnai; 22—Nevieriškė; 23—Pakačinės; 24—Paskubėtiškės; 25—Pavandenė; 26—Petrašiūnai; 27—Piliakalmis; 28—Skineikiai; 29—Sokiškiai; 30—Spitrėnai; 31—Sinkūnai; 32—Sišponiškės; 33—Velikuškės, Sala; 34—Velikuškės; 35—Vilnius, Gediminas Hill; 36—Vorėnai; 37—Vozgėliai

Cemeteries: 1—Antalgė; 2—Kernavė; 3—Lankiškės; 4—Meleikiai; 5—Paveisininkai; 6—Samuliava; 7—Steponava

Fig. 5. Forthills (a) and cemeteries (b) from the first half of the 1st millennium B. C. The list of the monuments is in Fig. 4

Fig. 6. Hillforts (A) and unfortified settlements (B) belonging to the Stroked Pottery Culture that appeared in the 1st half of the 1st millennium A. D. Hillforts: 1—Akvieriškė; 2—Antatiličiai; 3—Bačkininkėliai; 4—Bartkūnai; 5—Berzgainiai; 6—Bogutiškė; 7—Bradesiai; 8—Bražuolė; 9—Dovainony; 10—Guogai; 11—Kernavė; 12—Mindaugas' throne; 13—Kulionys; 14—Lavoriškės; 15—Liškiava; 16—Maisiejūnai; 17—Mairiškės; 18—Mažulony; 19—Migonys; 20—Nemenčinė; 21—Narkūnai; 22—Norkūnai; 23—Obelytė; 24—Pakalniai; 25—Papiškės; 26—Pašlavantis; 27—Paukščiai; 28—Paželvai; 29—Paveisininkai; 30—Pipiriškės; 31—Poterony; 32—Pučkoriai; 33—Rumbony; 34—Rumšiškės; 35—Sužionys; 36—Seimatis; 37—Ziegdriai

Settlements: 1—Balkasodis; 2—Galeliai; 3—Kernavė; the Neris bank; 4—Krikštonys; 5—Kurganai; 6—Lapainė

ВОСТОЧНАЯ ЛИТВА В I ТЫСЯЧЕЛЕТИИ ДО Н. Э.

АЛЕКСЕЙ ЛУХТАН

РЕЗЮМЕ

В эпоху бронзы в Восточной Литве и Западной Белоруссии происходит формирование культуры штрихованной керамики. Данная культура представляет собой датируемый эпохой поздней бронзы и раннего железа, а также римским периодом (рубеж II—I тысячелетия до н. э.—первая половина I тысячелетия н. э.) комплекс памятников, известных в основном по материалам укрепленных поселений-городищ. Для них характерны наземные постройки столбовой конструкции, лепная керамика со штрихованной поверхностью, преобладание, особенно на ранних этапах, изделий из кости, рога и камня.

Центральным ареалом культуры штрихованной керамики является Северо-Западная и Центральная Белоруссия, Восточная Литва и Юго-Восточная Латвия (рис. 1). В статье на материалах Восточной Литвы прослежены истоки культуры штрихованной керамики и определены основные этапы ее существования, систематизированы и классифицированы археологические материалы I тысячелетия до н. э., дана характеристика материальной и духовной культуры древнего населения, выяснена этническая судьба носителей культуры штрихованной керамики в первых веках н. э. и определен их вклад как субстрата при формировании культуры восточно-литовских курганов.

Многолетние полевые археологические исследования, корнями уходящие в первую половину XIX века, были в огромной степени дополнены находками последних десятилетий на городищах Наркунай, Няверишкес, Сокишкяй, Кяряляй и др. Систематизация и осмысление этого огромного археологического материала, накопленного на территории Восточной Литвы, где характерные признаки культуры штрихованной керамики появляются уже в последней четверти II тысячелетия до н. э. и сохраняются почти до конца древнего железного века, позволяют проследить основные этапы существования этой культуры.

Формирование культуры штрихованной керамики происходило в основном в бассейне реки Нярис во второй—третьей четверти II тыс. до н. э. В этом сложном процессе участвовали носители различных позднеолитических культур — шнуровой керамики, Нарвской и в незначительной степени ямочно-гребенчатой керамики. В результате взаимодействия пришлого населения и местного субстрата уже в последней четверти II тысячелетия до н. э. в бассейне Нярис складывается характерный комплекс признаков, определяемый нами как ранний — «догородищенский» этап культуры штрихованной керамики (рис. 2). Для раннего этапа характерны открытые поселения с постройками столбовой конструкции, отсутствие погребальных памятников, слабо профилированная толстостенная лепная керамика с незначительной штриховкой. Инвентарь в основном из камня и кости, близкий к постнеолитическому. Основу хозяйства составляли скотоводство и охота, при незначительной роли земледелия.

Следующий, основной этап существования культуры штрихованной керамики в Восточной Литве знаменует изменение характера поселений: появляются первые укрепленные поселения — городища. Материалы новейших исследований позволяют пересмотреть традиционную точку зрения на время возникновения городищ (VIII—VII вв. до н. э.). Первые городища, расположенные на возвышенностях, еще не имевшие земляных валов, укрепленные лишь частоколом, неглубокими рвами, появляются в Восточной Литве уже на рубеже II—I тысячелетий до н. э., а отдельные, возможно, даже

в самом конце II тысячелетия до н. э. (рис. 4, 5). Продолжается основной этап культуры штрихованной керамики до рубежа н. э. На данном этапе, особенно в его первой половине, полностью отсутствуют железные изделия, однако уже во второй четверти I тысячелетия до н. э. на ряде городищ встречаются следы местного бронзолитейного производства. Объем его незначителен, по-прежнему исключительно широко используются орудия из камня, кости и рога. Характерна штрихованная керамика с незначительной S-видной профилировкой и баночных форм, являющаяся в это время абсолютно доминирующим видом керамики. На поселениях встречены в основном прямоугольные постройки столбовой конструкции с открытыми очагами. Основу хозяйства, как и на раннем этапе, составляют скотоводство и охота, роль земледелия все еще незначительна.

Последний этап существования культуры штрихованной керамики в Восточной Литве датируется I—IV/V вв. н. э. (рис. 6). В это время культура претерпевает значительные изменения. Появляются селища у подножья городищ, а на самих городищах вместо возникших в конце предшествующего периода первых земляных укреплений появляются мощные валы и рвы. Резко меняется и характер материальной культуры населения. Железные орудия почти полностью вытесняют изделия из камня, кости и рога. Доминирующей становится штрихованная керамика ребристых форм, на ней появляется орнамент. Кроме того, на поселениях наряду со штрихованной керамикой встречается в незначительном количестве ошершавленная, гладкостенная и лощеная. Ведущими отраслями хозяйства становятся земледелие и скотоводство.

На последнем этапе существования культуры штрихованной керамики происходят не только крупные социально-экономические изменения в жизни населения (рост производительных сил, ускоренное разложение первобытно-общинного строя, возникновение территориальной общины), но и изменения этнического характера. Усложнение этнического состава населения, в основном за счет постепенной инфильтрации в среду носителей культуры штрихованной керамики западно-балтских элементов, привело в конечном итоге к формированию новой этнической общности, археологически известной как культура восточнолитовских курганов. Таким образом, носителей культуры штрихованной керамики следует рассматривать в качестве субстратного элемента, сыгравшего важную роль в формировании культуры восточнолитовских курганов, непосредственно предшествовавшей раннесредневековым литовским древностям.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Распространение культуры штрихованной керамики: 1 — по Я. Я. Граудонису; 2 — по П. Н. Третьякову; 3 — по В. В. Седову; 4 — по А. Г. Митрофанову. Археологические культуры раннего железного века: а — культура западно-балтских курганов; б — милоградская культура; в — юхновская культура; г — днепр-двинская культура; е — фино-угорские древности

Рис. 2. Ранние неукрепленные поселения культуры штрихованной керамики в Восточной Литве: 1 — Братонишкес, 2 — Дарсунишкес, 3 — Юозапава, 4 — Кяряве, 5 — Пасеняй, 6 — Пажяльвай, 7 — Радшикес, 8 — Самантониц, 9 — Сангака, 10 — Стракишкес, 11 — Жалей, 12 — Жямей Каниюкай, 13 — Жямей Пятрашонай

Рис. 3. Орнаментированные изделия из кости и рога: 1, 6 — Воренай; 2, 4, 5 — Восгеляй; 3, 7 — Кяряляй; 8 — Вяликушкес

Рис. 4. Городища (А) и могильники с труположениями (В) и трупосожжениями (С) I тысячелетия до н. э. в Восточной Литве. Городища: 1 — Антильге, 2 — Асавитай, 3 — Лукштадварис, 4 — Бакшенай, 5 — Баландишкес, 6 — Дукштас, 7 — Эльнишкес, 8 — Голубишкес, 9 — Гугяй, 10 — Гутаучяй, 11 — Яурилес, 12 — Юодонис, 13 — Юркакальнис, 14 — Калночяй, 15 — Кяряляй, 16 — Малкестас, 17 — Маршгннишкес, 18 — Наркунай, 19 — Минейкишкес, 20 — Мошкенай, 21 — Наркунай, 22 — Няверишкес, 23 — Пакачинес, 24 — Паскубетишкес, 25 — Павандяне, 26 — Пятрашонай, 27 — Пилякальнис, 28 — Скинейкяй, 29 — Сокишкяй, 30 — Спитренай, 31 — Шинкунай, 32 — Шишпонишкес, 33 — Вяликушкес Сала, 34 — Вяликушкес, 35 — Вильнюс, «Гядимино калнас», 36 — Воренай, 37 — Восгеляй. Могильники: 1 — Антальге, 2 — Кярнаве, 3 — Ланкишкес, 4 — Мелейкяй, 5 — Павейсинникай, 6 — Самулява, 7 — Стияпонава

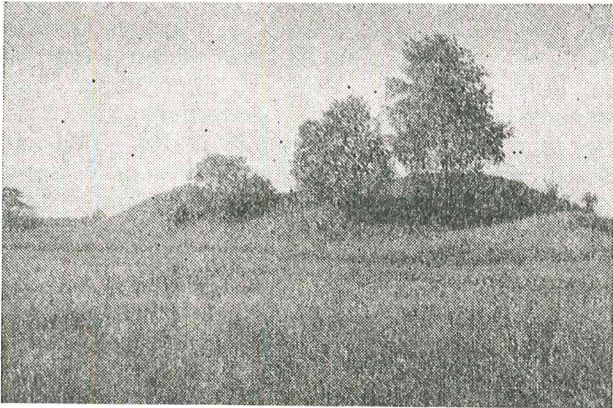
Рис. 5. Городища первой половины I тысячелетия до н. э. Список памятников см. рис. 4

Рис. 6. Городища (А) и селища (В) культуры штрихованной керамики, возникшие в первой половине I тысячелетия н. э. Городища: 1 — Акверишкес, 2 — Антатильчяй, 3 — Бачкининкелай, 4 — Барткунай, 5 — Бярзгайнай, 6 — Богутишкес, 7 — Брадялишкес, 8 — Бражуоле, 9 — Довайнонис, 10 — Гуогай, 11 — Кярнаве, «Миндауго состас», 12 — Куленис, 13 — Лаворишкес, 14 — Лишкява, 15 — Майсеюнай, 16 — Майшягала, 17 — Маполишкес, 18 — Мажулонис, 19 — Мигонис, 20 — Нямянчине, 21 — Наркунай, 22 — Норкунай, 23 — Обялите, 24 — Пакальчяй, 25 — Папишкес, 26 — Пашлавантис, 27 — Паукшчяй, 28 — Пажялвчяй, 29 — Павейсинникай, 30 — Пипиришкес, 31 — Потяронис, 32 — Пучкорай, 33 — Румбонис, 34 — Румшишкес, 35 — Сужёнис, 36 — Шейматис, 37 — Жягждрай. Селища: 1 — Балкасодис, 2 — Галяляй, 3 — Кярнаве, берег Нярис, 4 — Крикштонис, 5 — Курганай, 6 — Лапайне

KERELIŲ PILIAKALNIS

ELENA GRIGALAVICIENĖ

Kerelių piliakalnis yra vakariausias kasinėtats šiaurės rytų Lietuvos ir vienintelis tyrinėtats Kupiškio raj. piliakalnis. Jis yra keliolika kilometrų į pietryčius nuo Kupiškio, Kerelių kaime (pav. 1). Aikštelė apie 30 m ilgio, 18–24 m



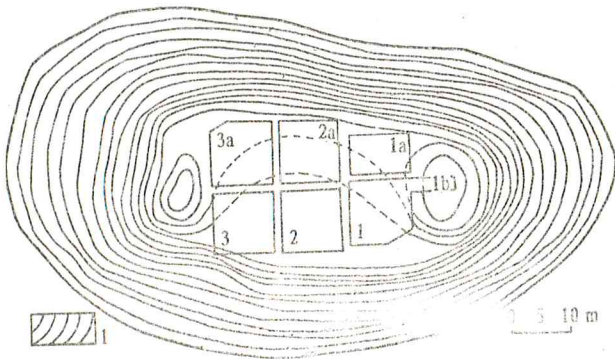
1 pav. Kerelių piliakalnis

pločio, ovali, su plačiais 12 m apačioje ir apie 3–4 m pločio viršuje pylimais galuose. Nuo aikštelės jie tepakilę 1,5 m. Šiaurės vakarų pylimas iš išorės pakilęs 4,5 m, pietryčių — 3,5 m, o nuo pylimo pagrindo iki aplinkinių laukų — dar 1–1,5 m aukščio pakilimas. Šoniniai šlaitai 4 m aukščio šiaurės rytuose ir 6 m — pietvakariuose.

1985–1986 m. Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvos istorijos institutas čia vykdė archeologinius tyrinėjimus, kuriems vadovavo autorė. Iširta beveik visa aikštelė ir padarytas vieno iš dviejų — šiaurės vakarų — pylimo pjūvis (pav. 2). Atidengtas 568 m² plotas.

KULTŪRINIS SLUOKSNIS

Nevienodo storio kultūrinis sluoksnis dengė visą aikštelę. Viduryje jis buvo tik 25 cm, didesnėje dalyje — 60–70 cm ir pakraščių link storėjo iki 1,8–2 m pačiuose šiaurės rytuose. Apyvandinant kalvą, aikštelės viršus buvo labai nuolaidus, ypač smarkiai žemėjo šiaurės rytų šlaito link. Čia aikštelės ir šlaito riba neryški, ją žymėjo negilus griovys. Stiprinant aikštelės pakraščius, klojant akmenų grindinius, užpilant juos žemėmis, kultūrinis sluoksnis storėjo. Jis vientisas, susidaręs per ilgą laiką be didesnių pertraukų. Čia daug degėsių, pelenų, atsidengė akmenų grindiniai, židiniai, išryškėjo daugiau kaip 1000 stulpaviečių, kurių dalis priklausė įvairiems statiniams. Pagal židinius nustatyta pastatų vieta. Atsidengė piliakalnio įtvirtinimai, kurie tam tikrais gyvenimo piliakalnyje laikotarpiais keitėsi.



2 pav. Iširti plotai: 1 — izogipsės, išvestos kas 0,5 m